

Definitieve
conceptkerndoelen
kunst en cultuur

November 2025

Inclusief toelichtingsdocument

Verantwoording

2025 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Dit is een uitgave van:

SLO, in opdracht van het ministerie van OCW

Aan deze kerndoelen hebben meegewerkt:

Vanuit SLO: Viola van Lanschot, Moniek Warmer en Pascal Marsman

Leden van het [kerndoelenteam kunst en cultuur](#), bijgestaan door de [advieskring](#) en diverse experts.

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN 9.8055.114

Inhoudsopgave

1. Voorwoord	4
2. Inleiding	5
3. Leeswijzer	8
4. Karakteristiek kerndoelen kunst en cultuur	10
Kenmerken van het leergebied kunst en cultuur	10
Samenhang binnen het leergebied kunst en cultuur	10
Samenhang met andere leergebieden	11
5. Kerndoelen	13
5.1 Overzicht kerndoelen kunst en cultuur	13
5.2 Kerndoelen primair en speciaal onderwijs kunst en cultuur	14
Domein: artistiek creatief vermogen	14
Domein: maken en betekenis geven	15
Domein: meemaken en betekenis geven	16
5.3 Kerndoelen voortgezet (speciaal) onderwijs kunst en cultuur	17
Domein: artistiek creatief vermogen	17
Domein: maken en betekenis geven	18
Domein: meemaken en betekenis geven	19
6. Begrippenlijst kunst en cultuur	20

1. Voorwoord

Leerlingen hebben recht op goed onderwijs. Onderwijs dat hen helpt hun talenten te ontwikkelen, dat bijdraagt aan gelijke kansen en zorgt voor een goede doorstroom naar het vervolgonderwijs. Maar wat moet je kennen, kunnen en hebben ervaren om nu - en later als volwassene - actief mee te doen in de samenleving? Goed onderwijs vraagt om een doorlopend debat over wat waard is om te leren. De uitkomsten daarvan leggen we vast in het landelijk curriculum. In deze publicatie presenteren we de definitieve conceptkerndoelen voor kunst en cultuur.

Mijlpaal in funderend onderwijs

Met de oplevering van deze definitieve conceptkerndoelen - hierna: kerndoelen - bereiken we een belangrijke mijlpaal in het funderend onderwijs in Nederland: het landelijk curriculum voor alle negen leergebieden voor het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs is vernieuwd. De laatste formele stap is het vastleggen in wet- en regelgeving. Het ministerie van OCW besluit wanneer de kerndoelen worden ingevoerd en alle scholen eraan gehouden zijn.

Voor de kwaliteit van het onderwijs is meer nodig dan een landelijk curriculum. Kerndoelen zijn een belangrijke voorwaarde, maar geen garantie voor goed onderwijs. De werkelijke kwaliteit van het onderwijs vindt plaats in de school. Voor een goede vertaalslag van doelen naar onderwijsactiviteiten, didactiek en toetsing zijn leraren en schoolleiders cruciaal. Zij weten waar hun leerlingen staan, wat ze nodig hebben om de doelen te bereiken en welke aanpak effectief is.

Samen met het onderwijsveld

Aan deze kerndoelen is hard gewerkt door vele leraren, experts en andere betrokkenen met hart voor het onderwijs en met kennis van zaken. We bedanken graag de leden van de kerndoelenteams, alle experts, de leden van de advieskringen en alle andere onderwijsprofessionals die een bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van deze kerndoelen. Hun kritische blik en waardevolle inbreng hebben bijgedragen aan de geactualiseerde kerndoelen.

We hopen dat deze kerndoelen een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van het onderwijs in de school en nodigen je van harte uit om met deze kerndoelen aan de slag te gaan in de onderwijspraktijk.

Namens SLO,
Jindra Divis, voorzitter bestuur

2. Inleiding

Het ministerie van OCW gaf SLO in 2023 [de opdracht](#) om samen met het onderwijsveld de kerndoelen te actualiseren. De leergebieden Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid zijn als eerste geactualiseerd. De leergebieden mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport zijn daarna geactualiseerd.

Een doordacht curriculum maak je samen

De kerndoelen zijn ontwikkeld door leraren en vak- en curriculumexperts, onder begeleiding van een onafhankelijke procesregisseur. Zij werden ondersteund door een advieskring die bestond uit vertegenwoordigers van vakverenigingen, lerarenopleidingen en maatschappelijke organisaties. Ook leerlingen gaven input.

Na de oplevering zijn de conceptkerndoelen beproefd in de onderwijspraktijk. Meer dan 50 scholen en 75 leraren, schoolleiders en vakexperts gaven feedback. We hebben alle input geanalyseerd, waarna we aanpassingen hebben doorgevoerd en de definitieve conceptkerndoelen hebben vastgesteld.

Naar aanleiding van het hoofdlijnenakkoord (2024, Kabinet-Schoof) kreeg SLO een [aanvullende opdracht](#) van het ministerie van OCW om de kerndoelen meer in samenhang te presenteren, met een extra focus op lezen, schrijven en rekenen. Deze opdracht hebben we verwerkt: het aantal kerndoelen is verminderd, maar de gewenste concrete uitwerking is behouden.

Waarom nieuwe kerndoelen?

De huidige kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Ze zijn globaal geformuleerd en bieden weinig houvast aan scholen en leraren. Er is een wens tot samenhang, het terugdringen van overladenheid en het versterken van doorlopende leerlijnen. Daarnaast zijn er onderwijskundige, vakspecifieke en maatschappelijke ontwikkelingen die vragen om een actualisatie van de kerndoelen.

Het versterken van basisvaardigheden is een belangrijk speerpunt. Daarom hebben we eerst de kerndoelen voor Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid opgeleverd. Nu (november 2025) leveren we de kerndoelen voor de leergebieden mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport op. Hiermee zijn voor alle negen leergebieden de kerndoelen geactualiseerd. Ook de functionele kerndoelen voor Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid en de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal zijn geactualiseerd.

Plaats van kerndoelen in het onderwijs

Kerndoelen gelden als de wettelijke opdracht voor elke school in het funderend onderwijs. Ze omvatten een brede inhoudelijke basis waar alle leerlingen recht op hebben. De geactualiseerde kerndoelen geven daarnaast meer richting aan curriculum- en onderwijsontwikkeling op school. De kerndoelen zijn opgebouwd volgens een vaste structuur, waardoor doorlopende leerlijnen zichtbaar worden. Hoe de school invulling geeft aan het onderwijsaanbod, pedagogiek en didactiek is aan de school zelf. De kerndoelen laten ruimte voor de eigen schoolvisie en keuzes voor accenten op basis van de leerlingenpopulatie of identiteit.

Kerndoelen vormen de basis van het Nederlandse curriculum. Een kerndoel is een wettelijk doel dat beschrijft waar leerlingen mee in aanraking moeten komen, welke inspanning van hen wordt verwacht met het oog op ervaringen, of wat ze uiteindelijk moeten beheersen. Het kan gaan om aanbods-, ervarings- en beheersingsdoelen. Daarmee geven kerndoelen richting aan het onderwijs en leggen ze de basis vast waar iedere leerling recht op heeft. Die basis is nodig om door te stromen naar vervolgonderwijs, jezelf te ontwikkelen en volwaardig deel te kunnen nemen aan de samenleving.

De kerndoelen beschrijven de inhouden van het onderwijs in termen van kennis en vaardigheden. Kennis en vaardigheden zijn zo veel mogelijk in samenhang beschreven. Hiermee wordt duidelijk wat verwacht wordt van het onderwijsaanbod van scholen en wat iedere leerling moet kennen, kunnen en hebben ervaren.

Concreet, ambitieus en betekenisvol

De geactualiseerde kerndoelen vormen het beoogde curriculum en zijn ambitieus en betekenisvol geformuleerd, waarmee ze de basis leggen voor rijk onderwijs voor alle leerlingen. Het geheel van kerndoelen vormt een brede opdracht voor het onderwijs, gericht op kennis over jezelf, de ander en de wereld.

De formulering van de kerndoelen heeft een duidelijke structuur. Elk kerndoel begint met een kernzin die kort aangeeft wat het doel inhoudt. Daaronder volgen doelzinnen waarin staat wie de actor is (de school of de leerling), welke activiteiten, handelingen of ervaringen verwacht worden en op welke inhoud dit betrekking heeft. Vervolgens geven we een puntsgewijze uitwerking van de doelzinnen onder de noemer 'Het gaat hierbij om...'. Hierbij onderscheiden we verschillende soorten doelen: aanbodsdoelen (gericht op de school), beheersingsdoelen en ervaringsdoelen (gericht op de leerling) en hybride doelen (combinatie van beheersings- en ervaringsdoelen, gericht op de leerling).

Twee sets kerndoelen

We hebben de kerndoelen in opdracht van OCW per leergebied voor twee sectoren ontwikkeld: een set voor het primair onderwijs (po) en een set voor de onderbouw van

het voortgezet onderwijs (vo), met waar nodig een aanvulling voor havo-vwo. De kerndoelen gelden eveneens voor alle leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs ((v)so) met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs.

Voor leerlingen die zeer moeilijk lerend zijn of een meervoudige beperking hebben, ontwikkelen we parallel functionele kerndoelen. Deze zijn gericht op de praktijk, relevantie voor werk of dagbesteding en een passende plek in de maatschappij. De functionele kerndoelen ontwikkelen we in nauwe afstemming met de reguliere kerndoelen.

Wanneer gelden de kerndoelen voor scholen?

In 2025 leverde SLO de definitieve conceptkerndoelen voor alle negen leergebieden op aan het ministerie van OCW. Het ministerie is vervolgens een traject gestart om de kerndoelen vast te leggen in wet- en regelgeving. Zodra de kerndoelen zijn opgenomen in de wet gelden ze voor alle scholen. Het ministerie van OCW besluit hoelang scholen de tijd krijgen om de kerndoelen te implementeren en in welk schooljaar het onderwijsaanbod in alle scholen moet voldoen aan de nieuwe kerndoelen. Meer informatie hierover is terug te vinden in [de tijdlijn](#) van het ministerie van OCW.

Implementatie

Om leraren en scholen te ondersteunen bij de implementatie ontwikkelen we leerlijnen en voorbeeldmatige materialen. Deze zijn niet wettelijk vastgelegd, maar bieden wel ondersteuning bij de vertaling en uitwerking van het landelijk curriculum naar de onderwijspraktijk. Dit is niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverijen, toetsontwikkelaars en andere onderwijsprofessionals. Kijk [hier](#) voor meer informatie.

3. Leeswijzer

In deze publicatie vind je de definitieve conceptkerndoelen kunst en cultuur. Om de inhoud, formulering en gedachtegang achter de kerndoelen goed te interpreteren, is het raadzaam om de publicatie te lezen in de volgorde waarin deze is opgesteld. Allereerst formuleren we een visie op het leergebied. Deze is verwoord in de karakteristiek. Daarna volgt een overzicht van alle kerndoelen, inclusief de bijbehorende domeinen. Vervolgens presenteren we alle afzonderlijke kerndoelen. Tot slot hebben we een begrippenlijst opgenomen.

Status van de kerndoelen

In deze publicatie spreken we over de 'definitieve conceptkerndoelen'. Deze publicatie is het eindproduct van een volledig doorlopen ontwikkelfase, inclusief het beproeven in de onderwijspraktijk en het verwerken van de aanvullende opdracht van het ministerie van OCW. De kerndoelen zijn nu opgeleverd in de definitieve vorm, maar zolang ze niet formeel zijn vastgesteld in wet- en regelgeving blijft de status 'concept'. In deze publicatie hanteren we voor de leesbaarheid de term 'kerndoelen'.

Illustraties bij de kerndoelen

Bij ieder kerndoel hebben we voorbeelden ontwikkeld onder de titel: 'Te denken valt aan'. Deze illustraties zijn geen onderdeel van de wettelijke opdracht, maar helpen om beter te begrijpen wat er van de school wordt verwacht. Omdat we leerlijnen en voorbeeldmatige materialen ontwikkelen die nog beter illustreren hoe je kunt werken met de kerndoelen, hebben we de illustraties niet meer in deze publicatie opgenomen. De illustraties kun je [hier](#) raadplegen.

Gebruikte terminologie

De kerndoelen gebruiken begrippen en termen die misschien niet voor iedereen even herkenbaar zijn. Het zijn vakspecifieke begrippen die bekend zijn in het leergebied en voorkomen in de landelijke kennisbases van de lerarenopleidingen. De inhoud en formuleringen sluiten eveneens aan bij internationale ontwikkelingen en benamingen. Voor de doorlopende leerlijn worden in het po, de onderbouw vo en de bovenbouw vo dezelfde begrippen gebruikt. Dit kan ertoe leiden dat in het po of de onderbouw van het vo termen worden geïntroduceerd die minder bekend zijn. De begrippen en een beschrijving hebben we in de bijlage van deze publicatie opgenomen.

Verantwoording

Het proces en de inhoudelijke onderbouwing van de kerndoelen hebben we per leergebied uitgebreid toegelicht en verantwoord in een apart toelichtingsdocument. Hierin

staat ook wie hebben meegewerkt aan de ontwikkeling van de kerndoelen en welke ontwerpcriteria leidend waren, en zijn keuzes wetenschappelijk onderbouwd.

4. Karakteristiek kerndoelen kunst en cultuur

Kenmerken van het leergebied kunst en cultuur

In dit leergebied leren leerlingen door en over kunst en cultuur. Cultuur is alles wat mensen denken, doen en maken. Kunst is een uiting van cultuur. Met kunst geven mensen vorm en betekenis aan hun eigen ervaring en aan die van anderen. Ze doen dat door zelf werk te maken of door werk van anderen mee te maken. Door kunst leren leerlingen de ander en de wereld te begrijpen en hun eigen positie daarin te onderzoeken en te bepalen. Ook erfgoed is een vorm van cultuur. Het omvat die vormen van cultuur die een groep mensen op een bepaald moment de moeite waard vindt om te bewaren. Door erfgoed leren leerlingen betekenis te geven en waarde toe te kennen aan de omgeving. Cultuur, als geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen, is veranderlijk.

Alle leerlingen maken kennis met kunst en cultuur door zelf kunst te maken, mee te maken en hieraan betekenis te geven. Dit gebeurt op een manier die past bij hun mogelijkheden, identiteit en achtergrond. Tegelijkertijd ontdekken leerlingen ook nieuwe en onbekende kunstvormen. Een rijk aanbod binnen en buiten de school ondersteunt hun artistieke en culturele ontwikkeling. Leerlingen leren creatief te denken en te handelen, ze leren omgaan met speelruimte, experimenteren en improviseren. Ze ervaren verschillende kunstvormen en maken kennis met hedendaagse kunstpraktijken. Leerlingen ontwikkelen hun zintuigen, ontdekken persoonlijke voorkeuren en onderzoeken hun eigen drijfveren en ambities. Bij bijvoorbeeld het realiseren van een eindproductie, ervaren leerlingen hoe gezamenlijke inspanningen kunnen leiden tot succes, voldoening en plezier. Daarbij stappen leerlingen ook uit hun comfortzone.

Samenhang binnen het leergebied kunst en cultuur

De kern van dit leergebied draait om de samenhang tussen maken, meemaken en betekenis geven. Het maken van kunst gaat verder dan het verbeelden van gevoelens en ervaringen alleen. Leerlingen leren met uitingen van kunst te reageren op wat er in de maatschappij gebeurt. Ze herinterpreteren bestaande uitingen van kunst, of richten zich meer op het ontwerpen van toegepaste kunst. Leerlingen worden aangemoedigd creatieve en onderzoekende vaardigheden te gebruiken in een iteratief proces. Ze verkennen mogelijkheden, gebruiken hun zintuigen, proberen ideeën uit, leven zich in en verwonderen zich. Experimenteren, kunst herinterpreteren en (re)produceren, samen kunst maken en meemaken, verbindt en bevordert interactie. Leerlingen ontwikkelen creatieve vermogens. Door gebruik van vaktechnieken en -vaardigheden van beeldende vormgeving en muziek, alsmede van dans, of film, of theater. Hierdoor en door het gebruik van combinaties van de verschillende kunstdisciplines, leren ze op een andere

manier communiceren. De artistieke ontwikkeling en hun eigen of gezamenlijke resultaat presenteren ze aan elkaar en aan publiek.

Het meemaken van kunst dient als inspiratie voor het maken en richt zich op het ontwikkelen van kennis over kunst en cultuur. Leerlingen leren kunst beschouwen vanuit verschillende perspectieven en betekenis toekennen aan kunst van toen, nu en in de toekomst. Samen kijken, luisteren, denken en praten ze over kunst en cultuur. Ze maken kennis met de geschiedenis van kunst en de context waarin kunst is ontstaan. Zo leren ze met, van en over elkaar en de maatschappij. Dit verruimt hun kijk op de wereld en geeft inzicht in zowel hun eigen perspectief als dat van anderen.

In het primair onderwijs ligt de nadruk op het maken, waarnemen en meemaken van kunst en cultuur. Leerlingen komen in contact met verschillende vormen van kunst en maken eigen werk. Ze praten en denken over kunst en leren over de context ervan. Deze lijn zet zich voort naar de onderbouw van het voortgezet onderwijs en verbreedt zich in het vo door vanuit kunsthistorisch perspectief (functie, tijd en plaats) kunst waar te nemen en te bevragen. Dit sluit aan bij de praktische en theoretische verdieping in de keuze-examenvakken kunst in de bovenbouw van de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo (vmbo-gl/tl en havo-vwo). In de bovenbouw bestaat elk kunstvak, met uitzondering van CKV, uit een deel kunstvakpraktijk en een deel kunstvaktheorie, waarin vaktheorie, kunstanalyse en kunsten in context opgenomen zijn. In de bovenbouw krijgen leerlingen die een kunstvak als examenvak kiezen in de gl/tl, havo en vwo, de mogelijkheid hun kennis en vaardigheden te verdiepen, te verfijnen en te koppelen aan hun persoonlijke toekomstwensen.

Samenhang met andere leergebieden

De samenhang met het leergebied Nederlands is op verschillende manieren zichtbaar. Leerlingen hebben taal nodig om kunstzinnige en culturele ervaringen te beschrijven, vergelijken, verklaren en hun eigen positie ten opzichte van cultuur te bepalen. Taal stimuleert het nadenken en redeneren over kunst en cultuur en verbetert de waarneming. Interactie, zoals het voeren van gesprekken, is daarnaast cruciaal bij het betekenis geven aan kunst. Vaktaal speelt hierin een rol.

Tijdens het maken en meemaken van kunstzinnige en culturele uitingen gebruiken leerlingen reken-, wiskundige en meetkundige kennis, vaardigheden en inzichten. In architectuur en bouwstijlen wordt gewerkt met verhoudingen, perspectief en schaal en wordt de samenhang met het leergebied rekenen en wiskunde zichtbaar.

In het leergebied kunst en cultuur leren leerlingen betekenis te geven aan onderwerpen, thema's en de wereld om hen heen. Zo levert het leergebied een bijdrage aan de burgerschapsopdracht door lesactiviteiten te verbinden met actuele, maatschappelijke of politieke thema's. De samenhang tussen kunst en cultuur en digitale geletterdheid komt

tot uiting bij het ontwerpen en maken van artistieke uitingen met behulp van digitale technologie. Ook bij het begrijpen en interpreteren van (complexe) digitale beelden wordt de samenhang tussen de beide leergebieden duidelijk.

Het leergebied kunst en cultuur legt de verbinding met mens en maatschappij op het gebied van erfgoed, cultuur en het historisch perspectief van kunst. Met het leergebied mens en natuur deelt dit leergebied het iteratieve proces.

In het leergebied kunst en cultuur leren leerlingen betekenis te geven aan onderwerpen, thema's en de wereld om hen heen. Deze vaardigheden zijn ook van belang bij alle andere leergebieden en in het vervolgonderwijs, in het beroepsleven en in de deelname aan de samenleving. Het artistiek creatief vermogen dat leerlingen in het leergebied kunst en cultuur ontwikkelen, leidt tot vaardigheden die ook essentieel zijn in andere leergebieden. Leerlingen die dit vermogen beheersen laten een vrije, speelse en onderzoekende geest zien die verschillende mogelijkheden verkent, verbanden legt en alternatieven onderzoekt. Ze ontwikkelen vaardigheden om creatieve en innovatieve oplossingen te bedenken voor eigen werk en daarbij gebruik te maken van verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen.

5. Kerndoelen

5.1 Overzicht kerndoelen kunst en cultuur

In onderstaand overzicht zijn de inhoud van de kerndoelen voor po en onderbouw vo afzonderlijk genummerd. De kerndoelen die inhoudelijk samenhangen, staan op dezelfde hoogte. Zo wordt een belangrijk deel van de doorlopende leerlijn zichtbaar.

Overzicht van kerndoelen kunst en cultuur			
Primair onderwijs Speciaal onderwijs		Voortgezet onderwijs Voortgezet speciaal onderwijs	
Domein: artistiek creatief vermogen			
35	De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen. A. Creatieve maak- en denkstrategieën B. Ontwikkelen van creatieve vermogens C. Betekenis geven	40	De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen. A. Creatieve maak- en denkstrategieën B. Ontwikkelen van creatieve vermogens C. Betekenis geven
Domein: maken en betekenis geven			
36	De leerling maakt kunstzinnige uitingen. A. Verbeelden en creëren B. Kunstzinnige technieken en vaardigheden	41	De leerling maakt kunstzinnige uitingen. A. Verbeelden en creëren B. Kunstzinnige technieken en vaardigheden
Domein: meemaken en betekenis geven			
37	De leerling maakt kunst en cultuur mee. A. Kunst en cultuur actief meemaken B. Kunst en cultuur in context	42	De leerling maakt kunst en cultuur mee. A. Kunst en cultuur actief meemaken B. Kunst en cultuur in context

5.2 Kerndoelen primair en speciaal onderwijs kunst en cultuur

Domein: artistiek creatief vermogen

Kerndoel 35		
De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.		
Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A	De leerling gebruikt creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces.	• omgaan met speelruimte: experimenteren, improviseren en spelen met materialen, technieken, beweging, klank en instrumenten; • verkennen van eigen en gezamenlijke ideeën bij het maakproces; • gebruiken van ideeën van andere makers als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • gebruiken van uitingen van kunst en cultuur als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • bijstellen van eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen.
B	De leerling onderzoekt het eigen artistiek creatief vermogen.	• oriënteren op diverse technieken, materialen, middelen, vormen en processen; • bespreken van getoonde eigen of gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur; • verwoorden van eigen artistieke voorkeuren en vermogens tijdens het maakproces.
C	De leerling onderzoekt betekenissen van kunst en cultuur tijdens het maken en meemaken.	• bespreken van betekenissen van eigen kunstzinnig werk en dat van medeleerlingen; • beschouwen en beschrijven van uitingen van kunst en cultuur van uiteenlopende makers; • gebruiken van vaktaal; • vragen stellen over de betekenissen van uitingen van kunst en cultuur; • verwoorden van een mening over uitingen van kunst en cultuur.

Domein: maken en betekenis geven

Kerndoel 36		
De leerling maakt kunstzinnige uitingen.		
Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A	De leerling drukt zich individueel en samen met anderen uit in vormen van kunst.	• gebruiken van verbeeldende elementen uit beeldende kunst en muziek, alsmede van dans, of film, of theater bij het maken van eigen werk; • verbeelden van verhalen, ideeën, gedachten, ervaringen en, gevoelens; • maken van kunstzinnige uitingen als reactie op maatschappelijke vraagstukken en gebeurtenissen; • ontwerpen en realiseren van toegepaste vormen van kunst; • herinterpreteren van bestaand werk.
B	De leerling gebruikt technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk.	• beeldende materialen, technieken en gereedschappen; • muzikale technieken en instrumenten; • dansante technieken <i>of</i>; • fotografische en filmische technieken <i>of</i>; • spel- en acteertechnieken.

Domein: meemaken en betekenis geven

Kerndoel 37		
De leerling maakt kunst en cultuur mee.		
Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A	De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en reflecteert op eigen ervaringen en die van anderen.	• omgaan met de gebruiken en gewoonten bij het actief meemaken van kunst en cultuur in uiteenlopende contexten; • uitwisselen van ervaringen in interactie met professionele makers; • omgaan met uiteenlopende opvattingen en belevingen van anderen; • vergelijken van eigen interesses en voorkeuren voor kunstzinnige uitingsvormen met die van anderen; • maken van een kunstzinnige uiting als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring.
B	De leerling verkent het ontstaan van kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen.	• verkennen van kunstzinnige uitingen, kunststromingen en erfgoed in cultuur; • verkennen van de invloed van tijd en plaats op het werk van makers; • verkennen van de functie en waarde van uitingen van kunst en cultuur voor zichzelf en de samenleving.

5.3 Kerndoelen voortgezet (speciaal) onderwijs kunst en cultuur

Domein: artistiek creatief vermogen

Kerndoel 40		
De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.		
Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A	De leerling gebruikt creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces en reflecteert op gemaakte keuzes.	• omgaan met speelruimte en selecteren van creatieve strategieën bij het maken en meemaken; • onderzoeken van verschillende ideeën, mogelijkheden en oplossingen bij het maken van eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • gebruiken van ideeën, perspectieven en inzichten van andere makers als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • selecteren en gebruiken van bronnen als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • evalueren en bijstellen van het maakproces.
B	De leerling onderzoekt het eigen artistiek creatief vermogen.	• onderzoeken van artistieke voorkeuren: technieken, materialen, middelen, thema's, stijlen, genres; • maken van keuzes in relatie tot het proces en het product; • bespreken van getoonde eigen of gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • verwoorden van een mening over eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; • verwoorden van eigen artistieke voorkeuren en vermogens tijdens het maakproces.
C	De leerling onderzoekt betekenissen van kunst en cultuur tijdens het maken en meemaken.	• beschouwen en beschrijven van uitingen van kunst en cultuur van uiteenlopende makers en perspectieven; • beschrijven van vormgevingselementen; • gebruiken van bronnen over makers, het werk en de context; • interpreteren van eigen en gezamenlijke uitingen van kunst en cultuur; • onderbouwen van een mening met gebruik van vaktaal over uitingen van kunst en cultuur.

Domein: maken en betekenis geven

Kerndoel 41		
De leerling maakt kunstzinnige uitingen.		
Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A	De leerling drukt zich individueel en samen met anderen uit in vormen van kunst.	• Gebruiken van vormgevingselementen uit beeldende kunst en muziek, alsmede van dans of film of theater bij het maken van eigen werk; • verbeelden van verhalen, ideeën, gedachten, ervaringen en gevoelens; • maken van kunstzinnige uitingen als reactie op maatschappelijke vraagstukken en gebeurtenissen; • ontwerpen en realiseren van toegepaste vormen van kunst; • herinterpreteren van bestaand werk.
B	De leerling kiest en gebruikt bekende en nieuwe technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk.	• beeldende materialen, technieken en gereedschappen; • muzikale technieken en instrumenten; • dansante technieken <i>of</i>; • fotografische en filmische technieken <i>of</i>; • spel- en acteertechnieken.

Domein: meemaken en betekenis geven

Kerndoel 42		
De leerling maakt kunst en cultuur mee.		
Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A	De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en toont inzicht in kunst- en cultuuruitingen.	• omgaan met de gebruiken en gewoonten bij het actief meemaken van kunst en cultuur in uiteenlopende contexten; • uitwisselen van ervaringen in interactie met professionele makers; • beschrijven van het effect van de gebruikte technieken en vormgevingselementen op de ervaring; • vergelijken van interesses en voorkeuren voor kunstzinnige uitingsvormen; • maken van een kunstzinnige uiting als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring.
B	De leerling onderzoekt kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen en de functie in de samenleving.	• vergelijken van diverse, actuele en historische uitingen van kunst en erfgoed in cultuur; • vragen stellen over de invloed van tijd en plaats op het werk van makers; • vragen stellen over de invloed van kunst op de samenleving; • verwoorden van een mening over de functie en betekenis van kunst en cultuur in het eigen leven.

6. Begrippenlijst kunst en cultuur

Hieronder lees je de vakspecifieke begrippen en hun omschrijving. Deze omschrijvingen zijn bedoeld voor leraren om de bedoeling en inhoud van de kerndoelen te begrijpen.

Begrip	Omschrijving
Artistiek	Artistiek heeft betrekking op alle vormen van kunst en biedt een breed scala aan mogelijkheden voor de ontwikkeling van creativiteit, expressie en innovatie.
Artistiek creatief vermogen	Het artistiek creatief vermogen verwijst naar een combinatie van technieken, vaardigheden en kennis die leerlingen leren toepassen in een artistieke context en de betekenisvolle ervaringen die zij opdoen tijdens het leren door en over kunst.
Betekenis geven	De waarde inzien van uitingen van kunst en cultuur door te beschouwen, beschrijven, vergelijken, analyseren, contextualiseren en interpreteren. Dit betekent voor kunst en cultuur onderzoeken wat de maker heeft willen vertellen met zijn werk en hoe de leerling zich hierover een mening leert te vormen.
Bron	Auditieve, tactiele en visuele bronnen.
Convergente denkvaardigheid	De convergente denkvaardigheden zijn erop gericht om alle informatie, ideeën en oplossingen samen te brengen tot één of enkele voorstellen of ontwerpen; het gaat om 'trechteren'.
Creativiteit	Het vermogen om originele ideeën en oplossingen te bedenken en te realiseren met behulp van taal, materialen en technieken.
Creatieve maak- en denkstrategie	Methoden en technieken die gebruikt worden om nieuwe ideeën en originele of authentieke oplossingen te maken en te bedenken. Ze stimuleren de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen bij leerlingen in het leergebied kunst en cultuur. Bij creatieve maakstrategieën valt te denken aan: experimenteren met materialen en middelen, prototyping, collage- of assemblagetechnieken, storyboarding, remixen, improvisatie. Bij creatieve denkstrategieën valt te denken aan: brainstormen, out of the box denken, divergeren en convergeren, metaforen gebruiken.

Begrip	Omschrijving
Cultuur	Alles wat mensen denken, doen en maken en de betekenis die zij vanuit hun individuele en het collectieve geheugen daaraan geven. Cultuur is een dynamisch geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen.
Culturele diversiteit	De aanwezigheid van verschillende talen, tradities, normen, waarden, religies, oriëntaties en etniciteiten en andere aspecten van cultuur in een samenleving.
Culturele en kunstzinnige activiteit	Activiteit waardoor leerlingen in aanraking komen met het diverse culturele en kunstzinnige landschap. Dat kan in de school en de schoolomgeving. Voorbeelden daarvan zijn een bezoek aan een tentoonstelling, een concert, een voorstelling en een film.
Divergente denkvaardigheid	Als specificering van creatieve denkvaardigheden zijn divergente denkvaardigheden essentieel voor creatieve vakken en beroepen. Deze gaan over het vermogen om speels, out of the box en onbevangen originele en vooral veel verschillende ideeën te bedenken. Denk aan brainstormen, mindmappen, moodboards maken. Het gaat om een idee de ruimte te geven.
Diversiteit	Verscheidenheid; onze maatschappij kenmerkt zich onder andere door het samenleven van mensen met verschillende achtergronden, oriëntaties en mogelijkheden.
Erfgoed	Materiële en immateriële nalatenschap uit het verleden waar waarde aan toegekend wordt.
Expressie	Op een krachtige en betekenisvolle manier uitdrukking geven aan gedachten, ervaringen, gevoelens. In het leergebied kunst en cultuur staat expressie voor een gevoelsuitdrukking in beeld, dans, film, muziek en theater. Dit kan zowel een individuele als een gemeenschappelijke gevoelsuitdrukking zijn.
Genre in de kunst	De benaming waarmee kunstuitingen en andere creatieve producten worden ingedeeld overeenkomstig hun inhoud, structuur, stijl en vormgeving.
Herinterpreteren	Herinterpreteren van bestaande kunstwerken betekent dat een maker een kunstwerk opnieuw bekijkt en bewerkt in een nieuwe of andere vorm om er een andere betekenis aan te geven.
Iteratief proces	Een proces waarbij onderzoek- en ontwerpstappen flexibel en herhaaldelijk worden toegepast binnen

Begrip	Omschrijving
	één onderzoek of ontwerp. Deze stappen hoeven niet cyclisch of lineair gevolgd te worden.
Kunstbeschouwen	Op gestructureerde wijze actief kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur.
Maatschappelijk vraagstuk	Complexe kwesties en uitdagingen in de samenleving waarbinnen waarden en belangen een rol spelen. Deze vraagstukken hebben meerdere oplossingsrichtingen en lenen zich bij uitstek voor bestudering vanuit meerdere invalshoeken.
Makers	Amateurs, professionele kunstenaars en artiesten in verschillende kunstdisciplines uit verschillende landen en werelddelen.
Multiperspectiviteit	Het vermogen om vanuit meerdere perspectieven en invalshoeken kunst en cultuur waar te nemen en betekenis te geven.
Perspectief	Het oogpunt van waaruit kunst en cultuur zowel door mensen als door groepen mensen kan worden verkend.
Speelruimte	Fase(n) in het leerproces waarin leerlingen verschillende mogelijkheden leren verkennen, verbanden leggen, alternatieven onderzoeken en keuzes maken. Ze ontwikkelen vaardigheden om creatieve en innovatieve oplossingen te bedenken voor eigen werk en daarbij gebruik te maken van verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen.
Stroming in de kunst	Een periode die kenmerkend is voor een bepaalde groep, periode en plaats in de kunstgeschiedenis. Kenmerken van kunststromingen zijn gelijkwaardige stijlen en ideeën in de culturele ontwikkeling.
Vaktaal	Taal die alleen binnen een bepaald vakgebied of discipline gebruikt wordt.
Verbeelden	Verbeelden verwijst naar het actieve proces van het maken van kunstzinnige uitingen in diverse vormen van kunst: een schrijver verbeeldt een situatie in een verhaal, een muzikant verbeeldt een sfeer in een muziekstuk, een schilder verbeeldt een verhaal in een schilderij. Verbeelden gaat vaak samen met het vermogen om beelden in je hoofd te vormen: te fantaseren, ideeën te bedenken en mentaal vorm te geven of je iets voor te stellen.
Voorstellingsvermogen	Het vermogen om beelden in je hoofd te vormen: te fantaseren, ideeën te bedenken en mentaal vorm te geven of je iets voor te stellen.
Vormgevingselementen	Middelen die gebruikt worden bij het maken van een kunstzinnige uiting.

Begrip	Omschrijving
	Beeldend: vorm, compositie, kleur, licht, ruimte, materiaal en techniek. Dans: compositie in ruimte, tijd en kracht, samenwerkingsvormen en structuur. Theater: theater, spel en theatervormgeving. Muziek: toonhoogte, toonduur, tempo, dynamiek, klankkleur, vorm en vormelementen, compositie. Film: camerastandpunt (beweging, positie, kaders), kleurgebruik, art-direction, geluid, muziek, visuele effecten, nabewerking, cinematografie en montage.

Toelichtingsdocument

Definitieve conceptkerndoelen kunst en cultuur

November 2025

Verantwoording

2025 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs:

Viola van Lanschot, Moniek Warmer en Pascal Marsman

Met dank aan:

Leden van het [kerndoelenteam kunst en cultuur](#), bijgestaan door de [advieskring](#) en diverse experts.

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN 9.8055.123

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Opdracht aan SLO	6
1.2 Achtergrond actualisatie	7
1.2.1 Plaats van kerndoelen in het onderwijs	7
1.2.2 Twee sets kerndoelen	9
1.2.3 Speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs	9
1.2.4 Soorten kerndoelen	9
1.2.5 Onderdelen van het kerndoelenboekje	10
1.2.6 Ontwerpruimte	12
1.3 Aanpak van de actualisatie	12
1.3.1 Samenstelling van het kerndoelenteam	13
1.3.2 Advieskring	13
1.3.3 Wetenschappelijke inbreng	15
1.3.4 Monitorteam	17
1.3.5 Expertpoule	17
1.3.6 Leerlingbetrokkenheid	18
1.3.7 Fase van beproeven	19
1.4 Herziene versie 2025	21
1.4.1 Aanvullende opdracht	21
1.4.2 Algemene uitgangspunten voor clustering kunst en cultuur	22
1.4.3 Overwegingen bij indeling clusters	22
1.4.4 Aanpassingen in formulering van de conceptkerndoelen	24
2. Inhoudelijke toelichting	27
2.1 Specifieke uitdagingen actualisatie kerndoelen kunst en cultuur	27
2.1.1 Maatschappelijke uitdagingen	28
2.1.2 Curriculaire uitdagingen	30
2.2 Toelichting op de karakteristiek	31
2.2.1 Doeldomeinen	32
2.2.2 Interne samenhang van het leergebied	33
2.2.3 Externe samenhang van het leergebied	33
2.3 Toelichting op het raamwerk	34
2.4 Toelichting op de definitieve conceptkerndoelen	37
2.4.1 Keuzes in inhoud en opbouw	38
2.4.2 Vakspecifiek verloop van de actualisatie	43
2.4.3 Doorlopende leerlijn	46
2.4.4 Aandacht voor samenhang	47
2.5 Toelichting op leergebiedoverstijgende kwaliteitseisen	48
2.5.1 Verbindende vaardigheden	48
2.5.2 Diversiteit	49
2.5.3 Inclusiviteit	50
2.5.4 Taaldenkfuncties	51
2.5.5 Digitale geletterdheid	52

2.5.6	Loopbaanontwikkeling en -begeleiding	52
3.	Slotopmerkingen en adviezen	54
3.1	Impuls voor het leergebied	54
3.2	Implementatie	56
	Referenties	58
	Bijlagen	65
	Bijlage 1. Samenstelling kerndoelenteam	65
	Bijlage 2. Samenstelling advieskring	67
	Bijlage 3. Geraadpleegde experts	68

1. Inleiding

Het ministerie van OCW gaf SLO in 2023 [de opdracht](#) om samen met het onderwijsveld de kerndoelen voor leergebieden mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport te actualiseren. De conceptkerndoelen voor deze vijf leergebieden zijn in november 2024 conform werkopdracht opgeleverd aan het ministerie van OCW.

Deze conceptkerndoelen zijn daarna met het onderwijsveld beproefd en hebben geleid tot oplevering van de definitieve conceptkerndoelen voor de leergebieden mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport in november 2025 aan het ministerie van OCW.

Voorafgaand hieraan zijn de leergebieden Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid als eerste geactualiseerd. De definitieve conceptkerndoelen hiervoor zijn conform werkopdracht en de aanvullende opdracht in 2025 opgeleverd aan het ministerie van OCW.

In deze publicatie geven we toelichting op de definitieve conceptkerndoelen kunst en cultuur.

Definitieve conceptkerndoelen, herziene versie 2025

Naar aanleiding van het hoofdlijnenakkoord (Kabinet Schoof) kreeg SLO in november 2024 een [aanvullende opdracht](#) van het ministerie van OCW om de kerndoelen (versie 2024) meer in samenhang te presenteren, met extra focus op lezen, schrijven en rekenen. De aanvullende opdracht van OCW is verwerkt in de definitieve conceptkerndoelen (versie 2025): het aantal kerndoelen is verminderd, en de gewenste concrete uitwerking is behouden.

Leeswijzer

Het toelichtingsdocument is in 2024 geschreven als een beschrijving van de ontwikkelperiode. In de versie van 2025 hebben we de toelichting op en verantwoording van de definitieve conceptkerndoelen toegevoegd, die bijgesteld zijn naar aanleiding van de fase van beproeven en de aanvullende opdracht.

De formele benaming van deze set kerndoelen luidt: 'definitieve conceptkerndoelen (versie 2025)'. Hoewel de kerndoelen zijn opgeleverd in de definitieve vorm, zijn deze nog niet formeel vastgesteld in wet- en regelgeving. Tot dat moment blijft de status 'concept'. Voor de leesbaarheid gebruiken we in deze publicatie de term 'kerndoelen'. De eerdere versies van conceptkerndoelen (versie 2024) noemen we 'initiële kerndoelen'.

Door de herziening van 2025 hebben de initiële kerndoelen van 2024 een andere nummering gekregen. In deze versie van het toelichtingsdocument gebruiken we de nieuwe nummering.

1.1 Opdracht aan SLO

Het ministerie van OCW heeft SLO in april 2022 de opdracht gegeven om samen met het onderwijsveld nieuwe kerndoelen te ontwikkelen voor de leergebieden Nederlands, rekenen en wiskunde, digitale geletterdheid en burgerschap voor po, onderbouw vo en (v)so. In juni 2023 volgde de opdracht om ook nieuwe kerndoelen te ontwikkelen voor de leergebieden mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport voor po, onderbouw vo en (v)so.

Kerndoelen worden ontwikkeld op basis van [de werkopdracht](#) van het ministerie van OCW (Ministerie van OCW, 2022, 2023) met vastgestelde uitgangspunten, opbrengsten en kwaliteitscriteria. Doel is een curriculum op te leveren dat samenhangt qua inhoud, structuur en uitwerking. Kerndoelen moeten bijdragen aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum op scholen in het po, de onderbouw vo en in het (v)so.

De volgende uitgangspunten zijn in de werkopdracht (2023) geformuleerd:

- Het geheel aan kerndoelen voor het po en de onderbouw vo¹ bestaat per sector uit leergebieden met ieder een afzonderlijke set kerndoelen. Er wordt gewerkt vanuit eenzelfde definitie van het begrip 'kerndoel' voor het po en de onderbouw vo: een doelstelling die beschrijft waar leerlingen mee in aanraking moeten komen (aanbod), welke inspanningen er van hen worden verwacht met het oog op ervaringen en wat ze uiteindelijk moeten beheersen.
- De kerndoelen worden uitgewerkt in lijn met de rationale waarin de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming een plek hebben. De rationale geeft een kader voor en richting aan de ontwikkeling van de conceptkerndoelen. Hiermee draagt de rationale bij aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum in het po en de onderbouw vo.
- De kerndoelen worden gelijktijdig uitgewerkt voor het po en de onderbouw vo, om een doorlopende leerlijn tot stand te brengen. De kerndoelen gelden voor alle leerlingen, met uitzondering van zeer moeilijk lerende en (ernstig) meervoudig beperkte leerlingen. Indien

¹ Inclusief het (voortgezet) speciaal onderwijs. Zie derde bullet.

mogelijk wordt afgestemd met de ontwikkeling van examenprogramma's, die voor een deel van de leergebieden min of meer gelijktijdig plaatsvindt.

- Er wordt gewerkt vanuit een gemeenschappelijke architectuur om te komen tot een consistente uitwerking van kerndoelen voor de verschillende leergebieden en sectoren. De architectuur heeft betrekking op de ordening en presentatie van inhouden in curricula.
- De kerndoelen worden bijgesteld op basis van in elk geval:
 - de vigerende kerndoelen po, vo en (v)so uit 2006;
 - de door ons ontwikkelde probleemanalyses (startnotities) van de diverse leergebieden;
 - voor zover bruikbaar de opbrengsten van curriculum.nu, rekening houdend met de aanbevelingen van de Wetenschappelijke Curriculumcommissie;
 - wetenschappelijke publicaties;
 - adviezen van de advieskring, monitoring, expertpoule en andere experts en de input van schoolteams in de fase van beproeven.
- De kerndoelen doen recht aan de vrijheid van inrichting en de pedagogisch-didactische vrijheid van de school, conform artikel 23, lid 2, van de Grondwet.

1.2 Achtergrond actualisatie

1.2.1 Plaats van kerndoelen in het onderwijs

Kerndoelen gelden als de wettelijke opdracht voor elke school in het funderend onderwijs. De nieuwe kerndoelen zijn aan de hand van vooraf vastgestelde criteria ontwikkeld, zodat ze meer richtinggevend zijn voor curriculum- en onderwijsontwikkeling op school. Deze criteria zijn vastgelegd in de werkopdracht aan SLO.

Nieuwe kerndoelen moeten een brede basis omvatten van inhouden waar alle leerlingen recht op hebben. Daarnaast zijn kerndoelen opgebouwd volgens een vaste structuur en zo ontwikkeld dat scholen ruimte behouden voor een eigen schoolvisie en eigen keuzes voor accenten op basis van de leerlingenpopulatie of identiteit.

Huidige kerndoelen voldoen niet langer

De vigerende kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Het was destijds een bewuste keuze om de kerndoelen zeer globaal te formuleren. Het gevolg is dat ze nauwelijks houvast bieden aan scholen en leraren.

Daarnaast zijn er onderwijskundige, vakspecifieke of maatschappelijke ontwikkelingen die vragen om een actualisatie van de kerndoelen. Burgerschap en digitale geletterdheid zijn voor het eerst als leergebieden uitgewerkt. Meer overkoepelend is de wens tot samenhang, terugdringen van overladenheid en het versterken van doorlopende leerlijnen.

Maatschappelijk is er veel aandacht voor de basisvaardigheden. Ingegeven door politieke urgentie is er daarom voor gekozen om de eerst de kerndoelen voor Nederlands en rekenen en wiskunde op te leveren en kort daarna digitale geletterdheid en burgerschap. Vervolgens zijn kerndoelen voor de leergebieden moderne vreemde talen, mens en maatschappij, mens en natuur, kunst en cultuur en bewegen en sport ontwikkeld.

Nieuwe generatie kerndoelen biedt meer houvast aan scholen en leraren

Kerndoelen moeten een duidelijke opdracht zijn voor iedere school. De nieuwe generatie kerndoelen is om die reden concreter geformuleerd. De kerndoelen beschrijven de inhoud van het onderwijs in termen van kennis, vaardigheden en houdingen. Hiermee wordt duidelijk wat verwacht wordt van het onderwijsaanbod van scholen, en wat iedere leerling in het po en in de onderbouw in het vo moet kennen, kunnen en hebben ervaren. De kerndoelen gelden ook voor alle leerlingen in het (v)so met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. De nieuwe set kerndoelen heeft twee belangrijke kenmerken:

1. Een ambitieus curriculum

Een ambitieus curriculum legt de basis voor rijk onderwijs voor alle leerlingen en draagt bij aan gelijke kansen voor leerlingen. Dat krijgt vorm door, naast aanbodsdoelen, ook beheersings- en ervaringsdoelen te formuleren en de doorlopende leerlijnen te verbeteren. De lat ligt hoog, zonder verschillen tussen leerlingen uit het oog te verliezen.

2. Een betekenisvol curriculum

Betekenisvol onderwijs betekent dat het onderwijs een brede opdracht heeft. De totale set kerndoelen weerspiegelt dat het aanbod gericht is op kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De nieuwe kerndoelen beschrijven kennis, vaardigheden en houdingen. Dit betreft kennis over jezelf, de ander en de wereld. Deze kennis is cruciaal voor het verwerven van vaardigheden. Kennis en vaardigheden zijn in de kerndoelen zoveel mogelijk in samenhang beschreven, zodat het onderwijs betekenisvol kan worden aangeboden aan leerlingen.

1.2.2 Twee sets kerndoelen

De kerndoelen zijn in opdracht van OCW per leergebied voor twee sectoren ontwikkeld: een brede set geldend voor het po (inclusief so) en een set voor de onderbouw vo (inclusief vso), met waar nodig een aanvulling of specificatie voor havo-vwo. In het v(s)o verschilt de duur van de onderbouw: voor vmbo gaat het om leerjaar 1 en 2, en bij havo en vwo om leerjaar 1 tot en met 3.

De kerndoelen maken concreet wat van scholen wordt verwacht, maar bieden ook ruimte aan scholen voor hogere ambities en eigen keuzes in het eigen onderwijsaanbod. Kerndoelen zijn gericht op een brede leerlingenpopulatie, moeten de brede vorming van leerlingen in het po, onderbouw vo, en (v)so stimuleren en dragen bij aan een drempelloze doorstroom tussen en binnen sectoren. Om die reden differentiëren kerndoelen niet naar niveaus en leerwegen, maar vormen de kaders voor verdere uitwerking in leerlijnen.

Doordat de kerndoelen concreter geformuleerd zijn, is de beschrijving van de wettelijke opdracht omvangrijker dan voor de kerndoelen uit 2006. Deze omvangrijkere beschrijving leidt echter niet per definitie tot een omvangrijker uitgevoerd curriculum. Door beter te omschrijven wat wordt verwacht, ontstaat een beter beeld van de totale onderwijsopdracht. Dat creëert ruimte voor eigen keuzes of verbindingen tussen leergebieden.

1.2.3 Speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs

Voor leerlingen die zeer moeilijk lerend zijn of een meervoudige beperking hebben, ontwikkelden we functionele kerndoelen. Functionele kerndoelen zijn gericht op de praktijk en op relevantie voor werk, dagbesteding en een passende plek in de maatschappij. Bij deze ontwikkeling vormden de kerndoelen po, vo en (v)so de basis. De functionele kerndoelen staan in een aparte publicatie, met een eigen toelichtingsdocument.

1.2.4 Soorten kerndoelen

De hele set kerndoelen geldt per sector als een opdracht aan de school. Zij expliciteren het 'wat' waar iedere leerling recht op heeft in het onderwijsaanbod. De kerndoelen beschrijven waar leerlingen mee in aanraking moeten komen, welke inspanning er van hen wordt verwacht met het oog op ervaringen, en wat ze uiteindelijk moeten beheersen. Hierbij onderscheiden we verschillende soorten doelen: aanbodsdoelen (gericht op de school), beheersings- en ervaringsdoelen (gericht op de leerling) en hybride doelen (combinatie van beheersings- en ervaringsdoelen).

Aanbodsdoelen beschrijven waar een school in haar onderwijsaanbod voor heeft te zorgen. Daarom begint ieder aanbodsdoel met 'De school (...)'. Aanbodsdoelen richten zich op leergebiedspecifieke randvoorwaarden waar de school voor moet zorgdragen, zodat de totale set kerndoelen kan worden gerealiseerd. Beheersings- en ervaringsdoelen zijn gericht op de leerling.

Beheersingsdoelen beschrijven de kennis, vaardigheden en houdingen die leerlingen moeten bereiken in het po/so, en de onderbouw v(s)o.

Ervaringsdoelen beschrijven welke inspanningen van leerlingen worden verwacht met het oog op ervaringen en/of expressieve reacties. Een ervaringsdoel biedt leerlingen iets of lokt iets bij hen uit wat hun horizon kan verbreden of hun kennis kan verdiepen, hen tot persoonlijke inzichten kan brengen, en kan bijdragen aan hun waardenoriëntatie.

Ervarings- en beheersingsdoelen kunnen ook samen voorkomen in eenzelfde kerndoel. Dat heet een hybride kerndoel.

1.2.5 Onderdelen van het kerndoelenboekje

De publicatie van de kerndoelen bestaat uit vier onderdelen: een karakteristiek, een raamwerk (overzicht van de domeinen en kerndoelen), de twee sets kerndoelen (po/so en onderbouw v(s)o) en een begrippenlijst.

De **karakteristiek** beschrijft wat het leergebied kenmerkt, wat de positie van het leergebied is in het po/so en de onderbouw v(s)o en hoe het leergebied samenhangt met andere leergebieden en de bovenbouw vo.

De karakteristiek bestaat uit drie paragrafen:

1. *Kenmerken van het leergebied*

Deze paragraaf bevat de kern van het leergebied en beschrijft hoe het leergebied bijdraagt aan de realisatie van de drie doeldomeinen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming.

2. *Samenhang binnen het leergebied*

Deze paragraaf maakt de verticale en horizontale samenhang binnen het leergebied expliciet. Hierbij gaat het om de opbouw van het leergebied van het po/so naar de onderbouw v(s)o en een beschrijving van samenhangende leerinhouden binnen het leergebied.

3. *Samenhang met andere leergebieden*

Deze paragraaf maakt duidelijk hoe het leergebied zich inhoudelijk verhoudt tot andere leergebieden.

Het **raamwerk** is een indeling van de inhouden (kennis, vaardigheden en houdingen) van het leergebied in domeinen voor het po/so en de onderbouw v(s)o. Doel van het raamwerk is om de kerndoelen te structureren en om consistentie in die structuur te realiseren. Hierbij gaat het om de consistentie binnen het leergebied zelf, tussen het po/so en de onderbouw v(s)o, tussen verwante leergebieden en de doorlopende leerlijn naar de bovenbouw. Het raamwerk bestaat uit twee samenhangende sets kerndoelen: één voor het po/so en één voor de onderbouw v(s)o. Verschillen in het raamwerk per sector zijn mogelijk als daar inhoudelijke redenen voor zijn die voortkomen uit verschillen

tussen de sectoren. Het raamwerk is terug te zien als ordening in het overzicht van de kerndoelen.

De **kerndoelen** bestaan uit²:

- **Kernzin:** de kernzin is een globale verwoording van de inhoud uit het kerndoel, maar is zelf geen aanbods-, beheersings- of ervaringsdoel.

De kernzin is overkoepelend voor de doelzinnen die onder de kernzin zijn opgenomen. De kernzin is zo bondig en kernachtig mogelijk geformuleerd.

- **Doelzin:** de doelzin met een bijbehorende uitwerking 'het gaat hierbij om' beschrijft de inhoudelijke invulling van het kerndoel. Het aantal doelzinnen onder een kernzin is maximaal vier.

Een **doelzin** maakt duidelijk wat van de school of leerling wordt verwacht aan aanbod, kennis, vaardigheden en/of houdingen. De doelzin is altijd geformuleerd in ABC-vorm: audience (publiek: de *leerling* of de *school*), behaviour (gedrag, bijvoorbeeld *voert gesprekken, schrijft*), en content (leerinhoud, bijvoorbeeld *taalvariatie, bronnen*).

- De **uitwerking** is een puntsgewijze uitwerking van de onderdelen B en C uit de doelzin. De uitwerking wordt ingeleid met 'Het gaat hierbij om'.

Het geheel van kernzin, doelzin en uitwerking vormt het wettelijk kerndoel.

- Per kerndoel zijn **illustraties** ('te denken valt aan ...') ontwikkeld die inkleuring geven aan de betekenis en mogelijke uitwerking van de doelzin. Ze zijn geen onderdeel van het wettelijke kerndoel³.
- In de **begrippenlijst** staan omschrijvingen van de gehanteerde begrippen in de karakteristiek en de sets kerndoelen. Deze omschrijvingen zijn bedoeld voor leraren om de bedoeling en inhoud van de kerndoelen te begrijpen.

² Deze beschrijving is aangepast n.a.v. de aanvullende opdracht van OCW – november 2024.

³ De illustraties zijn van waarde geweest voor de fase van beproeven, en worden nu verder inhoudelijk uitgewerkt in leerlijnen. Om deze reden zijn de illustraties 'te denken valt aan' niet langer opgenomen in de formele publicatie. Ze zijn te raadplegen via <https://www.actualisatiekerndoelen.nl/aan-de-slag>

1.2.6 Ontwerpruimte

Beide sets kerndoelen zijn ontwikkeld voor 70% van de onderwijstijd van de betreffende sector. Hiermee wordt op landelijk niveau de kern vastgesteld in wet- en regelgeving en blijft er binnen het onderwijs ruimte om daarnaast zelf extra onderwijstijd toe te kennen aan bepaalde inhouden en accenten te leggen op basis van onder andere populatie, onderwijsbehoeften, denominatie of profiel van scholen.

De 70% ontwerpruimte is verdeeld over de verschillende leergebieden, zodat de relatieve ruimte die het kerndoelenteam kon vullen vooraf bekend was, om overladenheid tegen te gaan. Voor het leergebied kunst en cultuur is er voor het po/so en vo/v(s)o een ontwerpruimte van respectievelijk 8 en 10 %. Op basis van de initiële werkopdracht (2022, 2023) is een vertaling van deze onderwijsruimte gemaakt naar het aantal kerndoelen dat ontwikkeld kon worden. Dit aantal moet beschouwd worden als een richtlijn met een zekere bandbreedte. De aanvullende opdracht van het ministerie van OCW (november 2024) heeft geleid tot een aanpassing van deze richtlijn: de set kerndoelen kunst en cultuur is op basis van de domeinen binnen het leergebied uitgekomen op drie kerndoelen, met daarin zeven doelzinnen. Hiermee is het aantal kerndoelen beperkt, terwijl de inhoudelijke breedte en de gewenste concretisering behouden zijn gebleven. Met deze sets kerndoelen wordt voldaan aan de gestelde kaders wat betreft de ontwerpruimte.

Initiële kerndoelen (versie 2024)

Voor het leergebied kunst en cultuur is, op basis van de ontwerpruimte, een bandbreedte van 8 tot 10 kerndoelen bepaald voor het po/so en voor de onderbouw v(s)o. De set initiële kerndoelen kunst en cultuur bevatte uiteindelijk 7 kerndoelen voor zowel het po/so als het v(s)o. In elke fase van hun ontwikkeling verwerven en verdiepen leerlingen hun artistieke creatieve vermogens rondom dezelfde inhouden.

Kerndoelen - Herziene versie 2025

Naar aanleiding van de aanvullende opdracht van het ministerie van OCW is opnieuw gekeken naar het aantal te formuleren kerndoelen. Om invulling te geven aan de opdracht om het aantal kerndoelen te verminderen, maar de concrete formulering te behouden, is vastgesteld dat de initiële kerndoelen (versie 2024) worden geclusterd tot logische eenheden.

Om het aantal kerndoelen te reduceren, is als richtlijn genomen dat het aantal nieuwe kerndoelen gelijk is aan het aantal vastgestelde domeinen per leergebied.

1.3 Aanpak van de actualisatie

Deze paragraaf gaat in op hoe we de actualisatie hebben uitgevoerd en hoe daarin kwaliteitszorg is geïntegreerd. Deze aanpak is gebaseerd op de

werkopdracht en omvat twee fases: een ontwikkelfase en een fase van beproeven. In de ontwikkelfase zijn de initiële kerndoelen opgesteld door een kerndoelenteam. Dat werd bijgestaan door een externe advieskring en intern door een monitorteam en een expertpoule. Daarnaast zijn ook leerlingen betrokken. In de fase van beproeven hebben we de voorstellen voorgelegd aan scholen en leraren, waarna we ze verder aangescherpt hebben tot de definitieve conceptkerndoelen die zijn opgeleverd in november 2025.

In deze paragraaf lichten we de ontwikkelfase en de fase van beproeven toe. De inhoudelijke toelichting en verantwoording van gemaakte keuzes ten aanzien van de karakteristiek, het raamwerk en de initiële kerndoelen, beschrijven we in hoofdstuk 2.

1.3.1 Samenstelling van het kerndoelenteam

Voor elk leergebied is een apart kerndoelenteam ingericht dat bestond uit leraren, vakexperts po en vo en curriculumexperts. Ieder team werd procesmatig aangestuurd door een procesregisseur. Bij de inrichting van de teams is omwille van de werkbaarheid gekozen voor een compacte samenstelling. De leden van het team vertegenwoordigen het brede perspectief van het leergebied (meerdere sectoren, professionele achtergronden en perspectieven). De werving en de selectie van leden is een transparant proces geweest en is publiek opengesteld. We hebben dit laten uitvoeren door een gespecialiseerd bureau. In het hele proces zijn de vakverenigingen betrokken.

Het kerndoelenteam bestond uit:

- Vijf leraren po en zeven leraren onderbouw v(s)o. Zij zijn essentiële leden van het kerndoelenteam, omdat ze dagelijks werken met leerlingen in het funderend onderwijs.
- Vier vakexperts, die betrokken zijn vanwege hun aantoonbare expertise op het gebied van de inhoud van de kerndoelen en (praktijkgericht) onderzoek.
- Twee curriculumexperts, die curriculaire en vakinhoudelijke expertise inbrengen. Zij zijn verantwoordelijk voor het schrijven en de uiteindelijke kwaliteit van de kerndoelen.

Bij de samenstelling hebben we rekening gehouden met een evenwichtige verdeling van het aantal leraren (vanuit het po en de onderbouw vo) en vakexperts. In Bijlage 1 staan de namen van de teamleden.

1.3.2 Advieskring

Het team is tijdens het ontwikkelen van de kerndoelen bijgestaan door een advieskring. In de advieskring zaten experts en vertegenwoordigers van organisaties en instellingen, die sterke raakvlakken hebben met het leergebied en veelal een achterban representeren: vakverenigingen, lerarenopleidingen po

en vo, vervolgoopleidingen en voor het leergebied relevante maatschappelijke organisaties (zie Bijlage 2). Het uitgangspunt is dat de bestaande infrastructuur aan netwerken is ingezet ten behoeve van de actualisatie. De leden van de advieskring zijn gedurende het ontwikkeltraject op vastgestelde momenten en op basis van adviesvragen uit het kerndoelenteam gevraagd om te reageren op de kerndoelen.

De advieskring had in het ontwikkeltraject drie functies:

- expertise inbrengen die de specifieke (tussen)producten verbeteren en passen binnen de kaders van de werkopdracht van het ministerie van OCW aan SLO;
- opstellen van adviezen aan de hand van adviesvragen van het kerndoelenteam;
- raadplegen van de eigen achterban en het verwerken van deze input in het advies.

De leden van de advieskring kwamen na het raadplegen van hun achterban samen om de opgehaalde feedback en de eigen bevindingen te bespreken. Daarna bepaalden zij gezamenlijk welke adviezen en feedback zij het team wilden meegeven om de kwaliteit en de bruikbaarheid van de opbrengsten te versterken en beschreven ze hun conclusies in een adviesrapport.

De advieskring kunst en cultuur heeft zowel op hoofdlijnen als op detailniveau adviezen uitgebracht. Thema's die de advieskring in de ontwikkelfase agendeerde, betroffen bijvoorbeeld:

- de beschrijving van het belang van het leergebied kunst en cultuur in de karakteristiek;
- de domeinindeling en deze wat betreft structuur, ordening en vocabulaire in lijn te brengen met het voorstel over van curriculum.nu. Het gaat om: artistiek creatief vermogen, maken en betekenis geven en meemaken en betekenis geven;
- het belang van een inclusieve benadering van kunstonderwijs dat alle vormen van kunst betreft;
- de aandacht voor de huidige kunstdisciplines met hun specifieke vaardigheden;
- uitwerkingen voor het kunstvak film te expliciteren;
- de waarde van kunsttheorie en kunstgeschiedenis, ook voor po/so;
- de positie van erfgoed in het leergebied kunst en cultuur.

Elk adviesrapport bij de verschillende tussenproducten is door de advieskring aan het kerndoelenteam toegelicht tijdens een uitwisselingsbijeenkomst. Het team en de advieskring spraken met elkaar over de gegeven adviezen: het kerndoelenteam kon verhelderingsvragen stellen, of met de advieskring in

discussie gaan over de voorgestelde richting. In elk tussenproduct heeft het kerndoelenteam aan de advieskring toegelicht wat er met de adviezen van de advieskring was gedaan en hoe hun inbreng was verwerkt.

De advieskring heeft met hun feedback en input een belangrijke rol gespeeld in het ontwikkelproces. De visie vanuit de onderwijspraktijk en de wetenschap hielp om de tussenproducten in een breder perspectief te plaatsen, gericht op de beoogde bedoeling en bruikbaarheid van de tussenproducten/kerndoelen. De expertise die de advieskring (op basis van zijn achterban) inbracht, was essentieel voor de actualisering van de kerndoelen. Het kerndoelenteam heeft de adviezen en gesprekken met de advieskring als zeer waardevol ervaren. In hoofdstuk 2 lees je hoe deze adviezen zijn gebruikt.

Tot slot is de advieskring – na de fase van beproeven – geïnformeerd over oplevering van de definitieve conceptkerndoelen (versie 2025). Er is toelichting gegeven op de opgehaalde feedback en de manier waarop dit is verwerkt in de kerndoelen. Hierbij zijn de belangrijkste aanpassingen benoemd. De advieskring is daarmee geïnformeerd en bevraagd op de kwaliteit en inhoud van de kerndoelen.

1.3.3 Wetenschappelijke inbreng

De inbreng van vakexperts, wetenschappers en andere deskundigen in het ontwikkelproces is essentieel. Om die reden zijn vakexperts en wetenschappers expliciet betrokken bij de actualisatie van het curriculum. Daarnaast hebben de kerndoelenteams externe experts geraadpleegd op specifieke aspecten van de inhoud van het leergebied.

Het kerndoelenteam kunst en cultuur heeft op verschillende manieren en momenten experts ingezet. Er zijn gesprekken geweest met experts tijdens de ontwikkeldagen (fysiek en online) en tijdens het werken aan de tussenproducten. De inbreng van de experts werd besproken met het hele kerndoelenteam en geplaatst binnen de adviezen van de advieskring, de feedback vanuit SLO en de inzichten van de ontwikkelaars. Ook deze gesprekken waren van grote waarde. Tussenproducten werden aangescherpt en de gesprekken hielpen bij het maken van keuzes, het zien van hiaten en het toetsen van volledigheid en haalbaarheid.

Thema's die met vakexperts besproken zijn, zijn bijvoorbeeld:

- het belang van de ontwikkeling van het artistiek vermogen;
- het type doelen: aanbod, ervaring en beheersingsdoelen;
- een eigentijdser en inclusiever benadering van erfgoed;
- een bredere, eigentijdse en inclusievere benadering van kunstonderwijs.

In bijlage 3 staat een overzicht van de geraadpleegde experts. In hoofdstuk 2 lees je hoe de adviezen gebruikt zijn.

Er is gebruikgemaakt van wetenschappelijke en vakspecifieke bronnen. De leden van het kerndoelenteam kunst en cultuur hebben bij de ontwikkeling van de karakteristiek, het raamwerk en de kerndoelen gebruikgemaakt van curricula van andere landen, zoals Australië, British Columbia, Ierland, Finland, Schotland, VS, Vlaanderen en het IB-curriculum. Visiedocumenten van vakverenigingen zijn bestudeerd, zoals: Dieleman et al., 2017; BDD, VLS & VONKC, 2017; VONKC BK&V, 2017; VONKC dans, 2017; VLS, 2017. Ook is gekeken naar de meest recente uitwerkingen van beroepsprofielen Copini, 2023; Hoogeveen & Waaijer, 2023 en de film Kunst in onderwijs van Ploeg (2024).

Over creativiteit zijn onder meer de volgende bronnen bestudeerd: Haanstra, Dieleman, Van Hoek, Reus, & Schönau, 2022; Huizinga, 1940; Martens, 2021; Pfeijffer, 2023; Hetland, Winner, Veenema & Sheridan, 2013; Kupers, & Van Geert, 2017; Van de Kamp, Admiraal & Rijlaarsdam, 2012; Brandt, 2021. De bronnen die het team daarnaast raadpleegde zijn onder andere: Hermanussen, 2022; Code Diversiteit & Inclusie (z.d.); Dedicon 2022; Notten, 2020; Ros, 2021; Copini, 2023; Ağırdağ, 2020; Felten & Broekroelofs, 2020; Soeterink, Edzes & Boogaard, 2019; Wetenschappelijke Curriculumcommissie, 2021. Voor het begrip betekenis geven zijn onder meer volgende bronnen gebruikt: Van Heusden, 2010, 2020; Van Heusden, Rass & Tans, 2016; Rass, 2020; Costa & Kallick, 2008; Sol & Visser, 2023. Bestudeerde erfgoedbronnen: Dibbits, 2020; Grever, 2012; Grever & Van Bostel, 2014.

Daarnaast zijn adviezen en rapporten van de Wetenschappelijke Curriculumcommissie⁴ benut bij het komen tot nieuwe kerndoelen. Deze onafhankelijke commissie adviseerde de bewindspersoon over de vernieuwing van het landelijke curriculum en over de manier waarop deze vernieuwing vorm moet krijgen. Ook adviseert de commissie over een periodiek systeem voor curriculumbijstelling. In de aanloop van het ontwikkelwerk voor de nieuwe kerndoelen publiceerde de commissie twee relevante adviezen voor de kerndoelenteams: het advies 'Kaders voor de toekomst' (Ağırdağ et al., 2020) en het advies 'Doel en ruimte' (Ağırdağ et al., 2021a). Daarnaast heeft de commissie 'Kaders voor kansen' (Ağırdağ et al., 2021b) opgeleverd – een reflectie op het beoordelingskader kansengelijkheid Taal en Rekenen dat is opgesteld door SLO – en de verdiepende studie 'Samenhang in het curriculum' (Ağırdağ et al., 2021c).

⁴ Zie [Instellingsbesluit](#) voor de opdracht van de Wetenschappelijke Curriculumcommissie.

Tot slot hebben leden van het kerndoelenteam presentaties en workshops verzorgd op verschillende conferenties en netwerkdagen, waar vakexperts, leraren, opleiders en leermiddelontwikkelaars aanwezig waren. Zo kon het kerndoelenteam de eerste reacties op de tussenproducten vanuit wetenschap, beleid en onderwijs peilen. Ook deze input is meegenomen en meegewogen in de verdere ontwikkeling van de karakteristiek en de definitieve conceptkerndoelen.

1.3.4 Monitorteam

Een belangrijk instrument van interne kwaliteitszorg is monitoring. Tussenproducten zijn meermaals door onze analisten gemonitord op basis van de leerplankundige uitgangspunten en kwaliteitscriteria uit de werkopdracht. Het gaat hierbij om consistentie in de formulering van karakteristiek en kerndoelen en om de horizontale en verticale samenhang binnen en tussen vak- en leergebieden. De bevindingen uit de interne monitoring zijn benut om gedurende het proces bij te sturen op aspecten uit de werkopdracht.

Vanuit monitoring is bij het ontwikkelen van de producten voor het leergebied kunst en cultuur vooral feedback gegeven op het gebruik van handelingswerkwoorden en de consistentie tussen doelzinnen en uitwerkingen. De reacties van het monitorteam maakten duidelijk op welke punten doelformuleringen verder gespecificeerd of geëxpliciteerd moesten worden. Ook is gekeken naar het type doelen: aanbods-, beheersings- en ervaringsdoelen. Tot slot was er feedback op de uitwerking van doelen in een doorgaande leerlijn van po naar vo. De feedback van het monitorteam is meegenomen in de verdere ontwikkeling van de karakteristiek en de conceptkerndoelen.

1.3.5 Expertpoule

We hebben een expertpoule van onze curriculumexperts ingezet om de uitwerking te ondersteunen van inhoudelijke, leergebiedoverstijgende uitgangspunten en kwaliteitseisen die in de werkopdracht beschreven zijn: ontwerpruimte, doeldomeinen, kansengelijkheid, diversiteit, geletterdheid, gecijferdheid, LOB, burgerschap en digitale geletterdheid.

De expertpoule heeft twee functies:

- Monitorfunctie: de expertpoule werkt samen met het monitorteam bij het uitvoeren van inhoudelijke analyses en bekijkt of deze leergebiedoverstijgende aspecten goed gewaarborgd zijn in de (tussen)producten.
- Adviesfunctie: de expertpoule is beschikbaar om de teams bij te staan met advies of om actief te helpen bij het opnemen van leergebiedoverstijgende aspecten.

De expertpoule gaf tijdens het ontwikkelproces aan dat de (tussenproducten van de) initiële kerndoelen (2024) al veel van de leergebiedoverstijgende aspecten bevatten, of ruimte gaven voor die aspecten. Ze wees het team erop deze aspecten te expliciteren in formuleringen. Op een enkel punt werden suggesties gegeven voor verdere explicitering. Zo gaf de expertpoule richting aan de juiste formuleringen en woordkeuzes om de verscheidenheid van achtergronden, oriëntaties en mogelijkheden van leerlingen te benoemen. Hiervoor reikte zij een kijkkader met voorbeelden aan, en verwees voor definities naar de WOA-canon diversiteit (WOA, z.d.). Er is aandacht besteedt aan de drie doeldomeinen: persoonsvorming, socialisatie, kwalificatie (ook de Wetenschappelijke Curriculumcommissie adviseerde dit, zie Bosker et al., 2024). Daarnaast kreeg het team feedback over kansengelijkheid, diversiteit en inclusiviteit, LOB en de samenhang met andere leergebieden. Deze adviezen zijn verwerkt in tussen- en eindproducten.

De klankbordgroep 'specifieke onderwijsbehoeften' benadrukte het perspectief van leerlingen die visueel en/of auditief beperkt zijn. Zij wees het team erop dat het belangrijk is om in de formulering en uitwerking van de kerndoelen rekening te houden met het vermogen van deze groepen leerlingen. De klankbordgroep sprak al vroeg in de ontwikkelfase haar waardering uit voor de inclusieve formuleringen van de eerste concepten van de karakteristiek en de conceptkerndoelen. De klankbordgroep gaf bij verschillende conceptformuleringen suggesties voor verdere verbetering, die door het kerndoelenteam zo veel mogelijk zijn verwerkt.

1.3.6 Leerlingbetrokkenheid

Om de stem van de leerling een goede plaats te geven bij de ontwikkeling van kerndoelen, zijn leerlingen van scholen voor primair en voortgezet onderwijs geraadpleegd via leerlingenpanels. In deze leerlingenpanels konden leerlingen hun ideeën en ervaringen over de relevantie van leerinhouden bespreken. In de voorbereiding en uitvoering is samengewerkt met LAKS. Daarnaast hebben de leraren uit de teams hun eigen leerlingen bevraagd.

Leerlingen uit het po en vo gaven in deze gesprekken aan dat ze:

- de disciplines tekenen/schilderen/beeldend en muziek over het algemeen het leukst vinden;
- het belangrijk vinden om iets te kunnen maken met hun lichaam, stem, materialen, instrumenten, gereedschappen, en leren hoe ze dat kunnen doen door het gebruik van technieken en vaardigheden;
- het belangrijk vinden dat je door de kunstvakken ontdekt waar je goed in bent en dat je leert van fouten maken.

Vo-leerlingen noemden dat ze:

- door de kunstvakken op een andere manier leren en oplossingen leren bedenken. Dat je op heel veel verschillende manieren verder kunt denken over een idee, en dat niet alles wat je doet tot een eindproduct hoeft te leiden.

De input van de leerlingen is meegenomen in het ontwikkelproces – zoals verder te lezen valt in hoofdstuk 2.

1.3.7 Fase van beproeven

In de werkopdracht is vastgelegd dat de conceptkerndoelen die in november 2024 zijn opgeleverd worden beproefd in de onderwijspraktijk. SLO heeft hiervoor de fase van beproeven ingericht. Deze fase is uitgevoerd in 2025

Het primaire doel van de fase van beproeven was het toetsen van de (verwachte) bruikbaarheid van de initiële kerndoelen voor scholen en leraren. Daarnaast was het van belang om zicht te krijgen op de waardering voor de inhouden, de verwachte impact en de behoeften van scholen bij de implementatie. In deze paragraaf beschrijven we kort de fase van beproeven.

Bijeenkomsten en praktijkopdrachten voor scholen

Om zo veel mogelijk scholen en leraren in het hele land te bereiken is gekozen voor het organiseren van zes regionale bijeenkomsten, waaraan 50 scholen en 75 leraren en schoolleiders deelnamen. De werving voor de regiobijeenkomsten was gericht op drie vertegenwoordigers van scholen: twee leraren, ieder voor een ander leergebied en een schoolleider. In een aantal gevallen bleek het voor scholen niet mogelijk om voor twee leergebieden een leraar af te vaardigen. In die gevallen nam een schoolleider en een leraar deel aan de fase van beproeven.

Op de regiobijeenkomsten kregen de scholen een programma aangeboden dat enerzijds gericht was op het informeren over de nieuwe kerndoelen en anderzijds in het teken stond van het ophalen van feedback. De bijeenkomsten waren opgebouwd volgens de drieslag *verkennen*, *verdiepen* en *waarderen*.

1. In het onderdeel *verkennen* speelden de deelnemers een zogenoemd 'kerndoelenkaartspel' waarbij ze in gesprek gingen over de vraag of ze de inhouden van de nieuwe kerndoelen al in hun huidige lespraktijk terugzagen, of ze het belang van nieuwe inhouden onderschreven en welke uitdagingen ze zagen bij het vormgeven van hun schoolcurriculum met deze kerndoelen.
2. Het onderdeel *verdiepen* was gericht op het doordenken van de betekenis van de nieuwe kerndoelen voor de dagelijkse onderwijspraktijk. De belangrijkste punten uit de nieuwe kerndoelen en de overeenkomsten en verschillen met de kerndoelen uit 2006 werden

aan de deelnemers gepresenteerd. Aan de hand van door het kerndoelenteam ontwikkeld voorbeeldmateriaal kregen de deelnemers een nader beeld van de bedoelingen van de nieuwe kerndoelen.

3. Tijdens het onderdeel *waarderen* konden de deelnemers hun eerste reactie geven door een online vragenlijst in te vullen.

De deelnemers aan de regiobijeenkomsten kregen vervolgens de praktijkopdracht om deze zelfde drieslag als kartrekker ook met collega's op hun eigen school te doorlopen. Daartoe kregen ze een kerndoelenkaartspel mee en een link naar een online vragenlijst die na afloop van de teambijeenkomst moest worden ingevuld. Op deze manier is zowel tijdens de regiobijeenkomst feedback opgehaald, en vond een tweede meting plaats bij de scholenteams.

Verwerken feedback

Op basis van de feedback uit de fase van beproeven is een analyseproces gestart waarbij aan de hand van een wegingskader alle opgehaalde feedback zorgvuldig gestructureerd is. Op basis van de uitkomsten van deze analyse is de inhoud van de initiële kerndoelen waar nodig en gewenst aangepast of verhelderd. De afwegingen en beoogde aanpassingen zijn gedeeld en besproken met het kerndoelenteam en met de advieskring. Dit alles heeft geresulteerd in de definitieve conceptkerndoelen kunst en cultuur (versie 2025).

De belangrijkste conclusie uit de fase van beproeven was dat de conceptkerndoelen voor kunst en cultuur goed gewaardeerd werden. Een meerderheid van de respondenten was van mening dat de conceptkerndoelen over het algemeen duidelijk geformuleerd zijn. Een aantal opmerkingen had betrekking op het 'iteratief proces' in kerndoel 1, een nog onbekend begrip bij de kerndoelen voor kunst en cultuur. Dit eigentijdse begrip doet recht aan het specifieke karakter van de kunstvakken en is opgenomen in de begrippenlijst. Overige opmerkingen hadden vooral betrekking op concretisering en de consistentie van de uitwerkingen onder 'het gaat hierbij om' en 'te denken valt aan'. In paragraaf 2.4.1 gaan we per doelzin en uitwerking uitgebreider in op de feedback uit de fase van beproeven en hoe deze is verwerkt.

Kerndoelenteam en advieskring

In het najaar van 2025 vond een laatste sessie plaats met de oud-leden van het kerndoelenteam en de advieskring, waarin hun expertise werd geraadpleegd over de aanpassingen die zijn gedaan op basis van de feedback van scholen en de aanwijzingen van OCW. Tijdens deze bijeenkomst gaven ze aan tevreden te zijn over hoe de ontvangen feedback is verwerkt. Bovendien herkennen ze de oorspronkelijke visie van het kerndoelenteam op het leergebied in de definitieve conceptkerndoelen (2025).

Nadere afstemming met andere leergebieden

Tijdens de ontwikkelfase is meerdere malen overlegd met de kerndoelenteams en curriculumexperts van de verschillende leergebieden. De kerndoelenteams bekeken elkaars tussenproducten en bespraken onder andere de raamwerken, ordeningen, uitdagingen en dilemma's. Daarnaast keken ze naar logische samenhangen tussen de leergebieden en hoe die een plek kunnen krijgen in de kerndoelen, de karakteristieken en de toelichtingen.

In de fase van beproeven vond deze afstemming opnieuw plaats.

Deze afstemmingen leidden tot aanpassing in de formulering van het onderdeel samenhang in de karakteristiek en aanscherpingen in de doelformuleringen.

Daarnaast zijn de begrippen in de begrippenlijst over de leergebieden heen afgestemd, zodat de begrippen consistent en bruikbaar zijn bij verschillende leergebieden.

1.4 Herziene versie 2025

1.4.1 Aanvullende opdracht

Op 16 oktober 2024 debatteerde de Vaste Kamercommissie Onderwijs over het curriculum. Het Regeerakkoord (kabinet-Schoof) speelde een belangrijke rol in dit debat. Hierin staat dat de curriculumherziening door moet gaan, maar dat het aantal kerndoelen fors moet verminderen. Ondanks vele vragen en reacties vanuit het veld hield het Kabinet vast aan het besluit om concrete invulling te geven aan het hoofdlijnenakkoord. Op 26 november 2024 werd [een motie](#) ingediend, die met een meerderheid is aangenomen. De aanvullende opdracht van OCW is verwerkt in de definitieve conceptkerndoelen, versie 2025: we hebben een extra stap gezet om de kerndoelen meer in samenhang te presenteren, waarbij er een goede focus ligt op het versterken van lezen, schrijven en rekenen. Het aantal kerndoelen is verminderd, en de gewenste concrete uitwerking is behouden. In deze paragraaf lichten we de wijzigingen toe.

Een nieuwe formulering van kerndoelen

In de initiële kerndoelen (versie 2024) zijn de leergebieden onderverdeeld in domeinen met bijbehorende kerndoelen. De kerndoelen zijn concreter geformuleerd dan voorheen, wat heeft geleid tot een toename in aantal. In de aanvullende opdracht is gesteld dat het aantal kerndoelen moet verminderen. Daarom hebben we de initiële kerndoelen binnen een leergebied geclusterd. Elk cluster heeft een overkoepelende kernzin gekregen met daaronder één tot maximaal vier initiële kerndoelen als uitwerking. Dit geheel wordt wettelijk verankerd, zodat de gewenste concrete formulering van de kerndoelen (zie paragraaf 1.2.1 en 1.2.2) blijft bestaan.

Bij het formuleren en herordenen van de kerndoelen keken we ook naar het bevorderen van samenhang en het voorkomen van redundantie, om de overladenheid binnen het beoogde curriculum terug te dringen.

1.4.2 Algemene uitgangspunten voor clustering kunst en cultuur

De kerndoelen kunst en cultuur zijn conform de aanvullende opdracht van OCW geclusterd tot een kleiner aantal doelen. Het doel van het clusteren van de kerndoelen was enerzijds een duidelijker focus te laten zien op lezen, schrijven en rekenen, en anderzijds behoud van de door het onderwijsveld gewenste concrete formulering van de doelzinnen en de uitwerkingen. Om die reden zijn de sets kerndoelen teruggebracht tot drie kerndoelen voor po/so en drie kerndoelen voor de onderbouw v(s)o.

Bij het clusteren zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- De clustering is gebaseerd op thematische en inhoudelijke samenhang van de initiële kerndoelen.
- De clusters zijn samengesteld met de initiële kerndoelen uit hetzelfde domein als uitgangspunt, zodat de domeinindeling - zoals ontwikkeld bij de conceptkerndoelen - gehandhaafd blijft.
- De clustering is afgestemd met de curriculumexperts die betrokken zijn geweest bij de actualisatie van de examenprogramma's voor de kunstvakken, zodat de afgestemde doorlopende leerlijn gehandhaafd en zichtbaar blijft.
- De clustering is afgestemd met andere leergebieden voor consistentie en samenhang. Dit draagt bij aan een eenduidige terminologie binnen het curriculum.
- Waar nodig is rekening gehouden met eerder gegeven feedback vanuit de advieskring en de onderwijspraktijk om draagvlak te waarborgen.

1.4.3 Overwegingen bij indeling clusters

In deze paragraaf hebben we korte toelichtingen opgenomen bij de indeling in de clusters. In hoofdstuk 2 onderbouwen we de inhoudelijke toelichtingen op de kerndoelen, maar om de opbouw en de nummering van de kerndoelen te begrijpen, lichten we eerst de clustering toe binnen kunst en cultuur.

Overzicht van kerndoelen kunst en cultuur			
Primair onderwijs Speciaal onderwijs		Voortgezet onderwijs Voortgezet speciaal onderwijs	
Domein: artistiek creatief vermogen			
[35]	De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen. A. Creatieve maak- en denkstrategieën B. Ontwikkelen van creatieve vermogens C. Betekenis geven	[40]	De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen. A. Creatieve maak- en denkstrategieën B. Ontwikkelen van creatieve vermogens C. Betekenis geven
Domein: maken en betekenis geven			
[36]	De leerling maakt kunstzinnige uitingen. A. Verbeelden en creëren B. Kunstzinnige technieken en vaardigheden	[41]	[De leerling maakt kunstzinnige uitingen. A. Verbeelden en creëren B. Kunstzinnige technieken en vaardigheden
Domein: meemaken en betekenis geven			
[37]	De leerling maakt kunst en cultuur mee. A. Kunst en cultuur actief meemaken B. Kunst en cultuur in context	[42]	De leerling maakt kunst en cultuur mee. A. Kunst en cultuur actief meemaken B. Kunst en cultuur in context

De kern van het leergebied kunst en cultuur is uitgewerkt in de domeinen artistiek creatief vermogen, maken en betekenis geven en meemaken en betekenis geven. Deze drie domeinen vormen een gemeenschappelijke en samenhangende basis voor alle kunstdisciplines. Om de doorlopende leerlijn van po naar onderbouw vo te waarborgen, zijn domeinen en kerndoelen gelijk gebleven.

Domein: artistiek creatief vermogen

Kerndoel 35 / 40

De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.

Het eerste domein staat in het teken van de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen en is vervolgens uitgewerkt in drie doelzinnen. Deze zijn gericht op de ontwikkeling van creativiteit in een artistieke context, op het ontwikkelen van artistiek creatief vermogen en het toekennen van betekenissen aan kunst en erfgoed in cultuur.

Domein: maken en betekenis geven

Kerdoel 36 / 41

De leerling maakt kunstzinnige uitingen.

In het domein maken en betekenis geven ligt de nadruk op het creëren van eigen werk met behulp van kunstzinnige technieken en vaardigheden uit diverse kunstdisciplines.

Domein: meemaken en betekenis geven

Kerdoel 37 / 42

De leerling maakt kunst en cultuur mee.

In het domein meemaken en betekenis geven is er aandacht voor het actief en op gestructureerde wijze kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur en verdiepen leerlingen zich in het ontstaan en de achtergrond van kunst.

1.4.4 Aanpassingen in formulering van de conceptkerndoelen

Tijdens het uitvoeren van de aanvullende opdracht zijn ook kleine wijzigingen aangebracht in de formulering van de doelzinnen en/of uitwerkingen van de initiële kerndoelen (versie 2024).

Op hoofdlijnen gaat het om:

- eenvoudigere formulering kerndoelen, doelzinnen en uitwerkingen;
- consistentie tussen de doelzinnen en de uitwerkingen;
- onderlinge consistentie tussen doelzinnen en uitwerkingen in een cluster;
- opsomming kunstdisciplines in alfabetische volgorde, overige opsommingen verminderd;
- redundantie voorkomen;
- handelingswerkwoorden afgestemd met andere leergebieden;
- begrippenlijst: alle begrippen in enkelvoud en waar nodig afgestemd met andere leergebieden.

Deze wijzigingen lichten we hieronder toe.

[35A / 40A] Creatieve maak- en denkstrategieën. De doelzin is korter en eenvoudiger geformuleerd. 'Reflecteren op gemaakte keuzes' is uit de doelzin gehaald, omdat dit inherent is aan een kunstzinnig proces. De eerste bullet voor po is vereenvoudigd, waarbij wel de relatie gelegd wordt met de verschillende kunstdisciplines. De overlap is eruit gehaald. De uitwerking van de doelzin doet recht aan een kunstzinnig proces waarbij leerlingen zich laten inspireren door andere makers en hun eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen bijstellen. Bij vo gaat het om evalueren en bijstellen. Het gebruik van vaktaal is overgeheveld naar 35C / 40C en gekoppeld aan betekenis geven.

[35B / 40B] Ontwikkelen van creatieve vermogens. De uitwerking is consistent gemaakt met de doelzin. Alle bullets zijn gewijzigd om meer recht te doen aan het onderzoeken van het eigen artistiek creatief vermogen. Leerlingen oriënteren zich op technieken, materialen en middelen, ze bespreken kunstzinnige uitingen, kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur om vervolgens hun eigen artistieke voorkeuren en vermogens te verwoorden. Leerling in het vo maken hierbij eigen keuzes in relatie tot het werkproces en het product.

[35C / 40C] Betekenis geven. In de doelzin is het woord 'waarderen' geschrapt. Toegevoegd is 'maken en meemaken' om duidelijk aan te geven dat leerlingen ook betekenis geven aan werk dat zij zelf maken. In de uitwerking is een duidelijke relatie gelegd met de betekenissen van uitingen van kunst en cultuur. Aan bullet 4 po is toegevoegd dat leerlingen vragen stellen over de betekenissen van uitingen van kunst en cultuur, in plaats van vragen stellen over uitingen van kunst en cultuur. In de uitwerking voor vo is de volgorde van de bullets aangepast en qua opbouw logischer gemaakt.

[36A / 41A] Verbeelden en creëren. In de doelzin is de didactische aanwijzing 'in samenwerking' vervangen door 'samen met anderen'. Het woord 'betekenisvol' in de doelzin is geschrapt. Dat onderdeel is geborgd in doel 35C / 40C doordat aan die doelzin 'maken en meemaken' is toegevoegd. Bij de eerste bullet zijn de kunstdisciplines in alfabetische volgorde geplaatst.

[36B / 41B] Kunstzinnige technieken en vaardigheden. Omdat in de doelzin het handelingswerkwoord 'gebruiken' staat, is dit handelingswerkwoord in de uitwerking verwijderd. De laatste bullet is op de eerste plaats komen te staan omdat het hier gaat over de vormgevingselementen waardoor de betekenis van kunstzinnige uitingen worden versterkt. Vanwege een mogelijk te dramatische interpretatie van theatrale technieken is nu gekozen voor spel- en acteertechnieken.

[37A / 42A] Kunst en cultuur actief meemaken. In de eerste bullet is benadrukt dat het meemaken van kunst iets actiefs is, in plaats van passief kunst beleven. De derde bullet is neutraler geformuleerd. Hier is 'respect tonen' vervangen door 'omgaan met'. De laatste bullet is herschreven, waarbij de strekking is dat leerlingen een kunstzinnige uiting maken als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring.

[37B / 42B] Kunst en cultuur in context. De doelzin voor po is aangepast. 'Verkennen van de achtergrond' is vervangen door 'verkennen van ontstaan van kunstzinnige uitingen'. In de derde bullet voor po is 'oriënteren' vervangen door 'verkennen'.

Tot slot: in de **Karakteristiek** zijn geen inhoudelijke wijzigingen doorgevoerd. Wel zijn tekstdelen verplaatst, in verband met eenvormigheid van de verschillende karakteristieken.

De **begrippenlijst** is aangepast om de beschrijvingen beter af te stemmen op andere leergebieden. Zo is bijvoorbeeld erfgoed en cultuur afgestemd met de collega's van het leergebied mens en maatschappij. Ook is er afstemming over de begrippen geweest met de vakvernieuwingscommissie kunst en cultuur.

2. Inhoudelijke toelichting

In dit hoofdstuk lichten we de inhoudelijke keuzes toe die ten grondslag liggen aan de kerndoelen. Eerst gaan we in op de specifieke uitdagingen voor het leergebied kunst en cultuur. Vervolgens gaan we in op de karakteristiek, het raamwerk en de kerndoelen. Per onderdeel geven we een toelichting op de keuzes van het kerndoelenteam, de belangrijkste discussies daarbij en hoe er is omgegaan met feedback uit de ontwikkelfase en de fase van beproeven en welke bronnen daarbij betrokken zijn. In de toelichting betrekken we ook kwaliteitscriteria uit de werkopdracht van OCW.

2.1 Specifieke uitdagingen actualisatie kerndoelen kunst en cultuur

De probleemanalyse die onderdeel uitmaakt van de Startnotitie kerndoelen kunst en cultuur (Van Lanschot Hubrecht & Warmer, 2023), vormt een belangrijk uitgangspunt voor de actualisatie. De ontwikkelde conceptkerndoelen zijn een antwoord op de problemen die in de startnotitie zijn benoemd. De behoefte om de kerndoelen te actualiseren komt voort uit verschillende maatschappelijke en curriculaire ontwikkelingen. Deze zijn uitgebreid beschreven in bovenstaande startnotitie.

Hieronder vatten we de probleemanalyse samen.

Onvoldoende samenhang tussen het leergebied kunstzinnige oriëntatie en het leergebied kunst en cultuur

De leergebieden kunstzinnige oriëntatie en kunst en cultuur worden aangeduid als samengestelde leergebieden. In po gaat het volgens de WPO naast expressie-activiteiten (beelden, muziek, taal, spel en beweging) ook over cultureel erfgoed (Informatie Rijksoverheid, 2023a). In de onderbouw vo besteden de globaal geformuleerde kerndoelen volgens de WVO aandacht aan “aspecten van beeldende vorming, dans, drama en muziek” (Informatie Rijksoverheid, 2023b). De samenstelling van het leergebied kunstzinnige oriëntatie is volgens de WPO en de WVO van een andere orde en deels zelfs van een andere inhoud dan die van het leergebied kunst en cultuur. Ook de verschillen in naamgeving roept vragen op.

Onvoldoende aansluiting po – onderbouw vo

Voor het leergebied kunst en cultuur geldt, net als voor alle andere leergebieden, dat er geen vanzelfsprekende doorlopende leerlijn is van po naar onderbouw vo. De huidige kerndoelen van po en onderbouw vo sluiten inhoudelijk niet op elkaar aan, waardoor het moeilijk is een doorlopende leerlijn te realiseren.

Ook het verschil in naamgeving van de leergebieden roept vragen op.

Onvoldoende aansluiting onderbouw – bovenbouw

Er is geen vanzelfsprekende doorlopende leerlijn van onderbouw vo naar bovenbouw vo (vmbo, havo/vwo). Voor alle leerlingen in de onderbouw vo, ongeacht de schoolsoort, zijn de kerndoelen als aanbodsdoelen gelijk. De globaal geformuleerde kerndoelen liggen niet in lijn met de huidige beschreven eindtermen voor de verschillende kunstvakken in bovenbouw vo (vmbo, havo/vwo).

Minder overlap, meer samenhang

In de leergebieden kunstzinnige oriëntatie en kunst en cultuur komen onderwerpen aan bod die ook in andere vakken/leergebieden voorkomen. Zo is er in po een duidelijk verband met Nederlands op het gebied van taal als expressie en literatuur. Ook is er een relatie tussen oriëntatie op jezelf en de wereld en mens en maatschappij voor wat betreft cultureel erfgoed. Daarnaast gaat het om de relatie tussen de bewegingsactiviteit dans in het leergebied bewegen en sport met de huidige expressie beweging in po en het kunstvak dans in vo. Een van de aanstaande uitdagingen voor het toekomstig curriculum is overlap te voorkomen en de samenhang te bevorderen. Daarbij hoort ook het duidelijker afbakenen van de kern van het leergebied.

Verouderde kerndoelen

De wereld is veranderd, ook in de creatieve en culturele sector. De programmering, productie en belevingsmogelijkheden van kunst en cultuur zijn verbreed en inclusiever gemaakt. De toepassing van digitale technologie zorgt voor nieuwe kunstzinnige uitingsvormen en een meer interdisciplinaire benadering van kunst. Daarnaast groeit de culturele diversiteit in de scholen en is er meer aandacht voor het mondiale perspectief. Dit vraagt om nieuwe en andere inhoud voor het leergebied kunst en cultuur, die meer aansluiten bij de huidige ontwikkelingen in de maatschappij en die uitgaan van de cultuur en de mogelijkheden van de leerling. Deze veranderingen vragen om een actualisering van de kerndoelen die in 2006 voor het laatst herzien zijn.

2.1.1 Maatschappelijke uitdagingen

De ontwikkeling van creativiteit

Vandaag de dag wordt er economisch en maatschappelijk gezien veel belang gehecht aan de ontwikkeling van creativiteit. Het belang voor de ontwikkeling van creativiteit heeft ertoe geleid dat de vaardigheid 'creatief denken' opgenomen is in de publicatie Vaardigheden in het landelijk curriculum (Sol & Visser, 2023). De ontwikkeling van creativiteit is sterk verbonden met artistieke vaardigheden en verdient in een toekomstig curriculum kunst en cultuur meer nadruk.

Visuele geletterdheid

In alle sectoren, in bepaalde werkprocessen en in privésituaties wordt op grote schaal gebruikgemaakt van beelden. De dagelijkse stroom van video's, foto's, animaties, games, infographics, al of niet met geluid, doet een beroep op onze beeldvaardigheid (Beeldkompas, z.d.; mediawijsheid.nl). De mogelijkheid bestaat om in het toekomstig curriculum, met name bij de beeldende vakken, leerlingen te leren onderzoekend en systematisch naar beelden te kijken en ze te bevragen. Leerlingen leren actief, kritisch en bewust om te gaan met de beelden om hen heen, zich te verdiepen in de bedoelingen van de makers en te reflecteren op de betekenis. Visuele geletterdheid, of het vergroten van bewustzijn over de impact van digitale beelden, is ook een onderdeel van het leergebied digitale geletterdheid.

Digitale technologie

Makers en ontwerpers gebruiken steeds vaker digitale technologie bij het realiseren van concepten, producten, creaties en voorstellingen (DEN, 2022). Deze ontwikkeling, die al enige tijd gaande is, leidde in de vorige eeuw tot een verbreding van traditionele kunstvormen (tekenen, schilderen en beeldhouwen), met modernere vormen van kunst (grafisch design, videokunst, film), en vanaf begin deze eeuw ook met de nieuwe vormen van kunst onder de noemer Nieuwe Mediakunst. Het gaat om uitingen ontworpen en geproduceerd met behulp van nieuwe technologieën, waarbij er vaak een wisselwerking is tussen technologie, beeld en geluid op het snijvlak van kunst en digitale geletterdheid (Heijnen & Bremmer, 2019; Wervers et al., 2020). Deze nieuwe mogelijkheden verdienen een plek in het toekomstig curriculum. In het leergebied digitale geletterdheid wordt binnen het domein 'ontwerpen en maken' ook aandacht besteed aan het creëren met digitale technologie.

Diversiteit

Met de Code Diversiteit & Inclusie werd in 2019 voor de culturele en creatieve sector een gedragscode opgesteld die de brede diversiteit van de samenleving weerspiegelt en rekening houdt met diversiteit (Code Diversiteit & Inclusie, 2019). De huidige onderwijspraktijk in de kunstvakken gaat over het algemeen uit van een westers perspectief op kunst. De nieuwe kerndoelen moeten 'meerstemmigheid' mogelijk maken en borgen dat het aanbod breder, meer divers en inclusiever wordt (Ros, 2021, 2023). Het mondiale perspectief maakt het toekomstig onderwijs relevanter en rijker (Hermanussen, 2022).

Kansengelijkheid

Er zijn leerlingen die opgroeien in wijken en op scholen waar minder culturele hulpbronnen aanwezig zijn en waar ze hun artistieke mogelijkheden en talenten niet, of pas veel later ontdekken (Notten, 2020). Het toekomstig curriculum moet alle leerlingen de kans geven in aanraking te komen met kunst en cultuur. Leerlingen leren de functie en de waarde van kunst en cultuur te ervaren, te

voelen, te ontdekken en te benoemen, en hun eigen artistieke voorkeuren te ontwikkelen.

2.1.2 Curriculaire uitdagingen

Actualisering van het leergebied

Kerndoelen en eindtermen zijn sinds 2006 niet of nauwelijks meer herzien, terwijl de wereld is veranderd. Er is meer belangstelling voor de ontwikkeling van creativiteit, ook in beleidsbrieven en adviesnota's (OCW, 2022). De programmering, productie en belevingsmogelijkheden van kunst en cultuur zijn verbreed als gevolg van digitale technologie. De ontwikkeling van digitale technologie zorgt voor nieuwe kunstvormen en nieuwe ontwerpprocessen waarop een visie ontwikkeld dient te worden. Daarnaast groeit de culturele diversiteit in de scholen en moet het kunst- en cultuur-curriculum zo ingericht worden dat ook (v)so-leerlingen kunnen meedoen en zich kunnen ontwikkelen. Dit alles vraagt om nieuwe en andere inhouden en zorgvuldige uitwerkingen voor het leergebied kunst en cultuur, die meer aansluiten bij de huidige ontwikkelingen in de maatschappij en recht doen aan de cultuur en de mogelijkheden van de leerling, waarbij alle leerlingen samen kunst en cultuur beleven en samen artistieke uitingen maken en uitvoeren.

Aandacht voor de ontwikkeling van creativiteit en betekenis leren geven aan kunst en cultuur

In de huidige kerndoelen is er weinig tot geen aandacht voor de ontwikkeling van creativiteit. Ook het betekenis geven aan uitingen van kunst en cultuur komt niet expliciet aan de orde. Dit laatste is opvallend, te meer omdat artistiek werk juist vaak wel een uiting is van maatschappelijke, morele of politieke kwesties. Juist door de betekenis van kunst en cultuur te onderzoeken leren leerlingen over elkaar, de maatschappij en de wereld. Door het ontwikkelen van een artistiek-creatief vermogen leren leerlingen zich op een nieuwe manier uit te drukken en ontdekken dankzij kunst en cultuur nieuwe mogelijkheden en kansen om zich te uiten. Dit vraagt om een samenhangend curriculum, waarin er balans is tussen de ontwikkeling van creativiteit, het leren van technische leergebiedspecifieke vaardigheden en het leren 'lezen' en interpreteren van artistieke uitingen, door het geven van betekenis.

Samenhang en doorlopende leerlijn po – onderbouw vo

Uitgaande van de wet op primair onderwijs en de wet op het voortgezet onderwijs ligt er een uitdaging om de samenhang tussen de leergebieden kunstzinnige oriëntatie en het leergebied kunst en cultuur te optimaliseren en binnen het leergebied versnippering te voorkomen. Dat kan door zowel de inhoud als de naamgeving te harmoniseren. Door niet de expressie-activiteiten maar juist de overeenkomsten tussen de verschillende kunstdisciplines centraal te zetten, wordt het verband tussen primair onderwijs en voortgezet onderwijs sterker en de samenhang tussen de kunstvakken duidelijker. Die samenhang

moet ook versterkt worden tussen de onderbouw en de kunstvakken in de bovenbouw van vmbo, havo en vwo, zoals verder uitgewerkt in het advies van de werkgroep vakkenstructuur kunstvakken. In dit advies wordt de onderliggende structuur voor de kunstvakken in vier domeinen uitgesplitst, namelijk: vakpraktijk, vaktheorie, kunstanalyse en kunsten in context.

2.2 Toelichting op de karakteristiek

Het uitgangspunt in de karakteristiek voor kunst en cultuur is dat het leergebied tot doel heeft dat *alle* leerlingen zich kunnen ontwikkelen tot cultuurbewuste mensen die met zelfvertrouwen kunnen deelnemen aan en genieten van kunst en cultuur. Deze ambitie past bij de wens om de doelen in het leergebied te laten bijdragen aan kansengelijkheid van leerlingen, zowel op school als in het dagelijks leven. De kern van dit leergebied draait om het ontwikkelen van het artistiek creatief vermogen. Daarbij leren leerlingen kunstzinnige uitingen te maken en kunst en cultuur mee te maken en betekenis te geven aan uitingen van kunst en cultuur. Leerlingen onderzoeken hun eigen artistiek creatief vermogen. Het artistiek creatief vermogen verwijst naar een combinatie van technieken, vaardigheden en kennis die leerlingen leren toepassen in een artistieke context, en naar de betekenisvolle ervaringen die zij opdoen tijdens het leren door en over kunst en erfgoed in cultuur. Ze leren hierbij omgaan met speelruimte, en ze verkennen op een vrije, speelse en onderzoekende manier verschillende mogelijkheden. Ze leren verbanden te leggen, alternatieven te onderzoeken en keuzes te maken in relatie tot het proces en het product. Ze ontwikkelen vaardigheden om creatieve en innovatieve oplossingen te bedenken voor eigen werk. Daarbij leren ze gebruik te maken van verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen.

Door kunst en erfgoed in cultuur leren leerlingen de ander en de wereld te begrijpen en hun eigen positie daarin te onderzoeken en te bepalen. Leerlingen leren creatief te handelen en creatief te denken in de context van het leergebied. Ze maken kennis met verschillende vormen van kunst, ze ontwikkelen hun zintuigen, gebruiken technieken en vaardigheden, ontdekken voorkeuren en onderzoeken persoonlijke drijfveren en ambities. Zie voor verdere uitleg 2.3 en 2.4.

Tijdens het ontwikkelproces hebben de advieskring, de wetenschappers en de pabo-opleiders het belang van een inclusieve benadering van het kunstonderwijs benadrukt waarbij er ook aandacht is voor andere vormen van kunst dan het huidige aanbod van kunstdisciplines. Dit komt tot uiting door te spreken van 'een rijk aanbod', of diverse vormen van kunst. Onder een 'rijk aanbod' wordt verstaan een inspirerende en diverse leeromgeving die aansluit bij de cultuur, ontwikkeling, mogelijkheden en achtergrond van de leerlingen, en die deze ook verbreedt. Dat betekent dat leerlingen ook kennismaken met voor hen nog nieuwe en onbekende vormen van kunst. Een (cultureel) divers aanbod

heeft betrekking op cultuur uit alle landen en werelddelen, en verschillende perspectieven op kunst. Divers verwijst naar uiteenlopende creatieve makers met het oog op de diversiteit in de samenleving.

2.2.1 Doeldomeinen

Het funderend onderwijs beoogt een breed onderwijsaanbod voor alle leerlingen. Dat brede aanbod wordt onder andere geborgd door aandacht voor de drie doeldomeinen van onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming (Ağirdağ et al., 2021). In de karakteristiek is beschreven hoe het leergebied kunst en cultuur in het po en de onderbouw van het vo bijdraagt aan die doeldomeinen, zoals beschreven in de rationale van het funderend onderwijs (Ministerie van OCW, 2021). Het is belangrijk om te realiseren dat kerndoelen vaak bijdragen aan meerdere doeldomeinen en dat de doeldomeinen ook niet geheel te scheiden zijn. Hieronder beschrijven we desalniettemin de bijdrage van leergebied kunst en cultuur aan de afzonderlijke doeldomeinen.

Ten aanzien van kwalificatie stelt de rationale: "het onderwijs heeft de opdracht om leerlingen te onderwijzen in basiskennis en -vaardigheden, waarmee alle leerlingen hun potentieel kunnen realiseren en wat leerlingen nodig hebben voor toekomstige studies en de uitoefening van toekomstige beroepen."

Vanuit het perspectief van kwalificatie is in het 'maakdomein' de beheersing van processen, technieken en vaardigheden relevant. In het 'meemaakdomein' gaat het over het beschouwen en met vaktaal beschrijven van kunst, kunst in context leren plaatsen en kunst onderzoeken. Deze vaardigheden bereiden leerlingen voor op het verplichte CKV-vak in de bovenbouw en bereiden leerlingen die kunst als keuzevak kiezen voor op het vervolg in de bovenbouw. Ze vormen tevens de basis voor de meer praktische of de meer theoretische kunst(vak)opleidingen. Daarmee zijn het kwalificerende doelen die een goede basis vormen voor een breed scala aan mbo-, hbo- en universitaire vervolgopleidingen.

Ten aanzien van socialisatie stelt de rationale: "het onderwijs heeft de opdracht om leerlingen bekend te maken en te verbinden met culturen, tradities en praktijken in de samenleving, waaronder democratische normen en waarden." Socialisatie vindt plaats door leerlingen in groepsverband vertrouwd te laten raken met diverse kunstpraktijken zoals theater- en museumbezoeken, kunstenaars in de klas en erfgoedkisten in de les. Ze maken actief kennis met de gebruiken bij deelname aan verschillende kunstzinnige en culturele activiteiten. Daarnaast krijgen ze de mogelijkheid in uitwisseling met elkaar de ander en de wereld te begrijpen en hun positie te bepalen. Dit verruimt hun kijk op de wereld en geeft inzicht in zowel hun eigen perspectief als dat van anderen op kunst en cultuur. Hier lopen socialisatie en persoonsvorming in elkaar over.

Ten aanzien van persoonsvorming stelt de rationale: "het onderwijs heeft de opdracht om leerlingen ervaringen te bieden die aanzetten tot nadenken over henzelf als persoon in de wereld." Voor het leergebied kunst en cultuur betekent dit dat leerlingen eigen verhalen en ideeën verbeelden, reageren op gebeurtenissen, en op een eigen artistieke of authentieke wijze uitdrukking leren geven aan gedachten, ervaringen en gevoelens. Ze geven vanuit persoonlijke drijfveren vorm aan (bewegend) beeld en muziek alsmede aan dans of film of theater, wat bijdraagt aan persoonsvorming. Tevens krijgen leerlingen de kans via kunst de wereld te ontmoeten en te begrijpen, en hun positie te bepalen. Daarbij gaat het ook om de wereld die ze nog niet kennen.

In de definitieve conceptkerndoelen komen de drie doeldomeinen evenwichtig aan bod.

2.2.2 Interne samenhang van het leergebied

De interne samenhang tussen de verschillende kunstdisciplines uit zich in de beschreven gemeenschappelijke doelen. Alle kunstvakken delen het doel dat leerlingen hun creativiteit ontwikkelen en kunst leren maken, meemaken en betekenis leren geven aan kunst. De samenhang tussen de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen, maken, meemaken en betekenis geven is belangrijk. De ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen is de rode draad. Leerlingen worden aangemoedigd om bij het maken creatieve en onderzoekende vaardigheden te gebruiken. In een kunstzinnige context ontwikkelen leerlingen hun creatieve vermogens en leren vakvaardigheden te gebruiken. Het actief meemaken van uitingen van kunst en cultuur kan leerlingen inspireren zelf werk te maken en legt ook op die manier weer de verbinding met de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen. Onderdeel daarvan is dat leerlingen betekenissen leren toekennen aan kunstzinnige uitingen.

2.2.3 Externe samenhang van het leergebied

Het leergebied kunst en cultuur kan een context bieden waarin taal, rekenen/wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid geoefend wordt door dat in het curriculum te borgen. Leerlingen hebben taal nodig om kunstzinnige en culturele ervaringen te beschrijven, vergelijken, verklaren en hun eigen positie ten opzichte van cultuur te bepalen. Taal stimuleert het nadenken en redeneren over kunst en cultuur en verbetert de waarneming. Interactie is cruciaal bij het betekenis geven aan kunst. Vaktaal speelt hierin een rol. Door beter te worden in de specifieke taal van de kunstvakken, verbeteren leerlingen hun vaardigheden in kijken, luisteren, het zich (mondeling) uiten en schrijven over kunst. Daarnaast is er samenhang met Nederlands en moderne vreemde talen op het gebied van expressie en communicatie in verschillende creatieve vormen van taal.

Tijdens het maken en meemaken van kunstzinnige en culturele uitingen gebruiken leerlingen reken-wiskundige en meetkundige kennis, vaardigheden en

inzichten. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting bij het werken met verhoudingen, het bepalen van oppervlakte, het maken van geometrische vormen in de ruimte, het tekenen in perspectief, herkennen van patronen en structuren.

Het leergebied levert een bijdrage aan de burgerschapsopdracht door maken en meemaken van kunst te verbinden met actuele, maatschappelijke of politieke thema's. Leerlingen leren zich in te leven door werk, opvattingen of standpunten te bespreken en te bevragen.

De samenhang tussen kunst en cultuur en digitale geletterdheid komt tot uiting bij het ontwerpen en maken van artistieke uitingen met behulp van digitale technologie. Ook bij het begrijpen en interpreteren van (complexe) digitale beelden wordt de samenhang tussen de beide leergebieden duidelijk.

Het leergebied kunst en cultuur legt de verbinding met mens en maatschappij op het gebied van erfgoed, cultuur en het historisch perspectief van kunst, en stimuleert het begrip over kunst en cultuur.

Het leergebied kunst en cultuur deelt met het leergebied mens en natuur het iteratief proces. Er zijn raakvlakken met materialen en verbindingstechnieken en het gebruik van bepaalde concepten als licht, geluid en frequentie.

2.3 Toelichting op het raamwerk

Het raamwerk is een schetsmatige indeling van de inhoud (kennis, vaardigheden en houdingen) van het leergebied in domeinen voor het po en de onderbouw vo. Doel van het raamwerk is om de set kerndoelen te structureren en om consistentie in die structuur te realiseren: binnen het leergebied zelf, tussen het po en de onderbouw vo en tussen verwante leergebieden. Het raamwerk bestaat uit twee samenhangende sets kerndoelen: één voor het po en één voor de onderbouw vo.

Om de doorlopende leerlijn van po naar onderbouw vo te waarborgen, zijn domeinen van po en onderbouw vo gelijk gebleven. Op het niveau van de doelzinnen zijn handelingswerkwoorden en contexten voor onderbouw vo soms iets complexer. Daar waar doelzinnen en uitwerkingen gelijk blijven, wordt het verschil gemaakt in de context van de onderwijspraktijk. De opbouw wordt bepaald door kennis en vaardigheden in steeds complexere of grotere opdrachten toe te passen of de zelfstandigheid van leerlingen te vergroten. Hierdoor breiden leerlingen hun kennis en vaardigheden wel uit, of verdiepen deze.

In de karakteristiek wordt beschreven dat leerlingen in het leergebied kunst en cultuur leren door en over kunst en cultuur. Centraal in dit leren staat de ontwikkeling van het 'artistiek creatief vermogen'. Dit komt tot uiting tijdens het

maken en betekenis geven, en het meemaken en betekenis geven aan kunst, wat creativiteit bevordert (Haanstra, Dieleman, Van Hoek, Reus & Schönau, 2022). De drie samenhangende domeinen geven het specifieke en eigene van het leergebied weer en vormen er samen de essentie van. Terwijl het domein artistiek creatief vermogen gezien kan worden als verbinder van het maak- en het meemaakdomein, zijn ook de domeinen maken en meemaken sterk verbonden. Het maken kan leiden tot een aanmoediging uitingen van kunst te ontdekken en onderzoeken. Andersom kan een ervaring en beleving een bron van inspiratie zijn voor het maken van eigen werk.

De kern van het leergebied kunst en cultuur is uitgewerkt in een raamwerk bestaande uit de domeinen 1) artistiek creatief vermogen, 2) maken en betekenis geven en 3) meemaken en betekenis geven. Deze driedeling sluit aan bij de drie bekende pijlers van het kunstonderwijs: productie, receptie en reflectie, waarbij er in de conceptkerndoelen meer aandacht is voor de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen.

Domein: ontwikkelen van artistieke vermogens

Het eerste domein staat in het teken van de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen en is vervolgens uitgewerkt in drie doelzinnen. Deze zijn gericht op de ontwikkeling van creativiteit in een artistieke context, op het onderzoeken van het artistiek creatief vermogen en het toekennen van betekenissen aan kunst en erfgoed in cultuur.

Domein: maken en betekenis geven

In het domein maken en betekenis geven ligt de nadruk op het creëren van eigen werk met behulp van kunstzinnige technieken en vaardigheden. Daarnaast maken leerlingen kennis met verschillende artistieke benaderingen. Denk daarbij aan onder meer kunst als uiting van een ervaring of gevoel, maatschappijkritische kunst, toegepaste kunst, performancekunst, conceptuele kunst en digitale kunst of combinaties daarvan.

Domein: meemaken en betekenis geven

In het domein meemaken en betekenis geven is er aandacht voor het op gestructureerde wijze actief kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur en verdiepen leerlingen zich in het ontstaan van kunst om de betekenis te achterhalen.

Discussies rond het raamwerk

In het team was discussie over het aantal domeinen (twee, drie of vier), de naamgeving van de domeinen en de volgorde ervan. Het kerndoelenteam heeft zich bij de ontwikkeling van het raamwerk laten inspireren door de opbrengsten van curriculum.nu (2019).

De advieskring benadrukte in zijn adviezen over de kern van het leergebied ook gebruik te maken van de opbrengsten van Curriculum.nu waarbij een driedeling voorgesteld werd bestaande uit: (de ontwikkeling van) het artistiek creatief vermogen, maken en betekenis geven, en meemaken en betekenis geven (Curriculum.nu, 2019).

Tevens verzocht de advieskring het vocabulaire van curriculum.nu over te nemen waaronder het woord 'artistiek'. Na discussie en literatuurstudie (Hoogeveen & Waaijer, 2023; Copini, 2023; Warmer & Groenendijk, 2022; Werkgroep Vakkenstructuur kunstvakken, 2023) is besloten beide woorden afhankelijk van de context te gebruiken.

Tijdens de vijfde ontwikkeltweedaagse is Rob Martens uitgenodigd te spreken over het belang van spel, speelruimte en creativiteit. Dit had betrekking op het domein artistiek creatief vermogen en specifiek op het ontwikkelen van creatieve vermogens. Uiteindelijk is gekozen voor een indeling in bovengenoemde drie domeinen, met een apart domein: artistiek creatief vermogen.

De advieskring adviseerde een apart domein te maken voor presenteren en reflecteren. Het team heeft besloten hier geen apart domein voor te maken, om te voorkomen dat het eindproduct belangrijker wordt dan het proces. Dit sluit aan bij de wensen van de pabo-opleiders. Presenteren en reflecteren zijn logische vaardigheden bij de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen en hangen samen met het maakproces. Het bespreken van getoonde eigen of gezamenlijke uitingen van kunst en cultuur is verwerkt in kerndoel 35 / 40 als onderdeel van het kunstzinnig proces.

De advieskring heeft aangegeven het belangrijk te vinden dat voor de huidige kunstvakken de kunstvakvaardigheden uitgewerkt worden en film toegevoegd wordt. Dit wordt zichtbaar in kerndoel 36 / 41 in het domein maken en betekenis geven. Hierin wordt de relatie gelegd met beeldende vorming en muziek, en met of dans, of film, of theater.

In het kerndoelenteam is tijdens het ontwikkelen van het raamwerk discussie geweest over de nadruk op de vaardigheid betekenis geven. In het raamwerk is dat onlosmakelijk verbonden met maken en meemaken en onderdeel van het artistiek creatief vermogen. Hiermee heeft het team aangegeven dat kunst ergens over gaat. Zowel leerlingen als professionele makers communiceren en vertellen een verhaal in beeld, dans, film, muziek of theater.

Ook de termen 'betekenis geven' en 'reflecteren' leidden tot discussie. Beide termen verwijzen naar verschillende processen die te maken hebben met begrijpen en interpreteren. Omdat reflectie ook gebruikt wordt voor loopbaanoriënterende processen, besloot het team de begrippen te kaderen en

verduidelijken. Betekenis geven heeft betrekking op de vaardigheden die leerlingen leren om naar kunst te kijken en te luisteren, kunst te beschrijven, te onderzoeken en te maken. Ze leren betekenissen en waarde toe te kennen aan uitingen van kunst en cultuur en zich een persoonlijke mening te vormen. Door uitingen van kunst te beschouwen, vanuit verschillende perspectieven te bespreken en een oordeel erover uit te stellen, leren leerlingen de betekenis van kunst te achterhalen. Door betekenis te leren geven aan kunst worden leerlingen aangemoedigd de ander en de wereld te begrijpen en hun eigen positie daarin te bepalen. De term reflecteren wordt in het leergebied kunst en cultuur gebruikt zoals uitgewerkt in de publicatie *Vaardigheden in het landelijk curriculum* en omvat reflectie op het proces en product (Sol & Visser, 2023), zie kerndoel 35 /40.

Overige bronnen die gebruikt zijn: Van Heusden, 2010, 2020; Van Heusden, Rass & Tans, 2016; Rass, 2020; Costa & Kallick, 2008; curriculum.nu, 2019.

Het team merkte in besprekingen over het raamwerk op dat door het raamwerk van boven naar beneden te lezen, er een zekere hiërarchie in de kerndoelen lijkt te zitten. Verschillende ordeningen zijn uitgetoetst en besproken. Er zijn geen wijzingen doorgevoerd. In de praktijk zijn lesactiviteiten altijd combinaties van (delen van) verschillende kerndoelen en domeinen uit het leergebied. Het maakt niet uit waar je begint.

2.4 Toelichting op de definitieve conceptkerndoelen

Er zijn twee sets kerndoelen ontwikkeld: een set geldt voor het po/so en een set voor de onderbouw v(s)o (eerste twee leerjaren). De kerndoelen beschrijven de inhoudelijke kern van het leergebied: die inhouden die het meest relevant zijn om landelijk vast te stellen voor alle scholen en leerlingen.

Om te komen tot de nieuwe kerndoelen zijn allereerst vakinhoudelijke keuzes gemaakt: welke inhouden vormen de kern van een leergebied en moeten een plek krijgen in de kerndoelen? Daarbij heeft het kerndoelenteam zich georiënteerd op curricula van Australië, British Columbia, Ierland, Finland, Schotland, de VS en Vlaanderen en het IB-curriculum. De bronnen hebben op hoofdlijnen de volgende onderwerpen gemeen: de ontwikkeling van creatieve vermogens, het beschouwen, begrijpen en interpreteren van uitingen van kunst, het gebruiken van vaktaal, uitdrukking geven aan ideeën door middel van kunst, oefenen van kunstzinnige technieken en vaardigheden, en kennismaken met professionele uitingen van kunst en met de context van kunst.

Het maken van kunst gaat niet alleen over het uitdrukken van gevoelens en ervaringen of reageren op wat er in de wereld gebeurt. Het draait ook om het bedenken van mogelijkheden en het vormgeven van concepten en ideeën, zoals in toegepaste kunst. Leerlingen worden hierbij aangemoedigd creatieve en

onderzoekende vaardigheden te gebruiken in een iteratief proces. Ze verkennen mogelijkheden, gebruiken zintuigen, proberen ideeën uit, leven zich in en verwonderen zich.

Experimenteren, kunst (re)produceren, herinterpreteren, samen kunst maken en meemaken, verbindt en bevordert interactie. Het helpt leerlingen vaardigheden te ontwikkelen om met vaktaal over kunst en cultuur te communiceren. Ook leren leerlingen bestaande en eigentijdse kunstvaktechnieken en -vaardigheden te gebruiken om in beeld met muziek en in of dans, of film of theater of combinaties van kunstdisciplines, te communiceren. Tevens maken ze kennis met nieuwe vormen van kunst. Leerlingen presenteren hun artistieke ontwikkeling en het eigen of gezamenlijk resultaat aan elkaar en aan publiek.

Het meemaken van kunst dient als inspiratie voor het maken en richt zich op het ontwikkelen van kennis over kunst en cultuur. Leerlingen worden aangemoedigd kunst waar te nemen en vanuit verschillende perspectieven kunst en cultuur te onderzoeken en betekenis te geven. Leerlingen leren samen kijken, luisteren, denken en praten over kunst en cultuur. Ze maken kennis met de verschillende geschiedenissen van kunst en de context waarin kunst is ontstaan. Zo leren ze met, van en over elkaar en de maatschappij. Dit verruimt hun kijk op de wereld en geeft inzicht in zowel hun eigen perspectief als dat van anderen.

2.4.1 Keuzes in inhoud en opbouw

In deze paragraaf beschrijven we een aantal achterliggende gedachten bij de realisatie van de kerndoelen. Daarbij geven we aan of het een beheersings- of ervaringsdoel of een combinatie van beide betreft (hybridedoel). Voor het leergebied kunst en cultuur zijn geen aanbodsdoelen gemaakt.

Kerndoel 35 po /40 vo: De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.

Doelzin 35A po / 40A vo: Creatieve maak- en denkstrategieën

De leerling gebruikt creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces (po en vo).

Dit hybride doel (ervaring en beheersing) benadrukt de ontwikkeling van creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces. Hiervoor is nodig dat leerlingen leren omgaan met speelruimte. Daarin mogen ze experimenteren en improviseren en als onderdeel van het ontwerp-, ontwikkel- en maakproces, oplossingen en ideeën uitwerken, alternatieven onderzoeken en keuzes maken. Ze leren bijvoorbeeld associëren bij het beschouwen van kunst, ze leren brainstormen, divergeren en convergeren. Leerlingen experimenteren met kunstzinnige technieken en materialen, remixen, of maken prototypen. Ze delen tijdens het maakproces ideeën en inzichten, laten zich door elkaar

inspireren en gebruiken ook kunstzinnige bronnen van professionele makers als inspiratie. Door reflectie op het maakproces, als onderdeel van het kunstzinnige proces, worden ze steeds beter in het hanteren van creatieve vaardigheden en het maken van kunstzinnige uitingen. Uiteindelijk kunnen ze in een ontwerp- of vormgevingsproces op basis van eerdere leerervaringen de juiste strategieën kiezen en gebruiken (Curriculum.nu, 2019; Haanstra, Dieleman, Van Hoek, Reus & Schönau, 2022; Huizinga, 1940; Martens, 2021; Pfeijffer, 2023; Hetland, Winner, Veenema & Sheridan, 2013; Kupers & Van Geert, 2017; Van de Kamp, Admiraal & Rijlaarsdam, 2012; Brandt, 2021).

Doelzin 35B po / 40B vo: Ontwikkelen van creatieve vermogens

De leerling onderzoekt het eigen artistiek creatief vermogen (po en vo).

Dit hybride doel (ervaring en beheersing) benadrukt het belang van de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen waarbij leerlingen speelruimte ervaren om creatieve vermogens te ontwikkelen in de context van kunst en cultuur (Curriculum.nu, 2019). Het artistiek creatief vermogen verwijst naar een oriëntatie op technieken, materialen, middelen of vormen en processen. Leerlingen bespreken werk van medeleerlingen en van professionele makers. Ze ontdekken en verwoorden voorkeuren, ontdekken eigen artistieke mogelijkheden. Ze vieren succeservaringen en tonen doorzettingsvermogen bij ervaringen die niet direct lukken. De doelzinnen van het eerste domein zijn niet los te zien van elkaar en niet los te zien van de doelzinnen in het maakdomein en het meemaakdomein. Het artistiek creatief vermogen is essentieel voor creatieve makers om werk te maken en mee te maken. Het opent de deur naar verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen (Haanstra, Dieleman, Van Hoek, Reus & Schönau, 2022; Huizinga, 1940; Martens, 2021; Pfeijffer, 2023; Hetland, Winner, Veenema & Sheridan, 2013; Kupers, & Van Geert, 2017; Van de Kamp, Admiraal & Rijlaarsdam, 2012; Brandt, 2021).

De ontwikkeling van het eigen artistiek creatief vermogen kan worden onderzocht door te reflecteren op de gebruikte en nieuwe kennis en vaardigheden en op opgedane ervaringen. Kennis helpt onder andere bij het maken van artistieke keuzes, vaardigheden geeft leerlingen middelen om iets te maken, ervaring zorgt onder andere voor inspiratie. Gaandeweg nemen de kennis en vaardigheden van leerlingen toe en krijgen ze meer betekenisvolle ervaringen en ervaren leerlingen groei. Ze worden beter in een bepaalde vaardigheid, of ervaren dat ze meer middelen tot hun beschikking hebben om artistiek te kunnen communiceren. Die groei kan zichtbaar worden gemaakt als leerlingen bijvoorbeeld een portfolio bijhouden.

Doelzin 35C po /40C vo: Betekenis geven

De leerling onderzoekt betekenissen van kunst en cultuur door maken en meemaken (po en vo).

Dit hybride doel (ervaring en beheersing) heeft betrekking op de vaardigheden die leerlingen leren om naar kunst te kijken en luisteren, kunst te beschrijven en onderzoeken. Ze leren betekenissen en persoonlijke waarde toekennen aan werk van creatieve makers, waaronder zichzelf, en zich een mening te vormen (Van Heusden, 2010, 2020; Van Heusden, Rass & Tans, 2016; Rass, 2020; Costa & Kallick, 2008; Sol & Visser, 2023). Het gaat hier om individueel en gezamenlijk werk, elkaars werk en werk van uiteenlopende professionele makers. Daarbij wordt recht gedaan aan de diversiteit binnen de kunsten en de diversiteit in de samenleving. Door uitingen van kunst te beschouwen, deze vanuit verschillende perspectieven te bevragen en een oordeel daarover uit te stellen, leren leerlingen goed naar kunst kijken en luisteren. Leerlingen onderzoeken vervolgens wat de maker heeft willen overbrengen en welke vorm daarvoor gekozen is, en ze ontdekken de betekenis daarvan (VНК-e, 2018). In samenhang met kerndoel 37 po / 42 vo ervaren ze dat de betekenis van kunst afhankelijk is van het perspectief van de kijker/luisteraar en de tijd waarin het is gemaakt en wordt bekeken. Die betekenis kan in de loop der tijd veranderen. Door betekenis te leren geven aan kunst en erfgoed, worden leerlingen aangemoedigd de ander en de wereld te begrijpen en hun eigen positie daarin te bepalen (Biesta, 2017, 2018; Dibbits, 2020; Grever, 2012; Grever & Van Bortel, 2014).

Kerndoel 36 po / 41 vo: De leerling maakt kunstzinnige uitingen.

Doelzin 36A po / 41A vo: Verbeelden en creëren

De leerling drukt zich individueel en samen met anderen uit in vormen van kunst (po en vo).

Dit hybride doel (ervaring en beheersing) heeft tot doel de artistieke mogelijkheden van leerlingen in uiteenlopende vormen van kunst te stimuleren, en ze te laten kennismaken met verschillende artistieke benaderingen. Denk daarbij aan onder meer kunst als uiting van een ervaring of gevoel, maatschappijkritische kunst, toegepaste kunst, reproductieve kunst, performancekunst, conceptuele kunst en digitale kunst, of combinaties daarvan. Leerlingen leren op persoonlijke wijze, en in afstemming met anderen, vorm te geven aan beelden en muziek, en of dans, of film of theater. Ze gebruiken daarbij de vormgevingselementen die passen bij de verschillende kunstvormen. Vanuit het kerndoelenteam en de advieskring werd veel belang gehecht aan de gelijkwaardigheid van de vijf disciplines van kunst en cultuur: beeldende vorming, muziek, dans, film en theater. In de conceptkerndoelen waren deze daarom in de uitwerking van doelzin 36A in een opsomming opgenomen. In het eindstadium van de fase van beproeven (31 oktober 2025) hebben wij een juridisch-technische aanwijzing vanuit het ministerie van OCW gekregen. Deze aanwijzing hield in dat de formulering van deze vijf disciplines in overeenstemming moesten zijn met de bovenliggende wetgeving (WPO en WVO). Dit betekent dat de eerste uitwerking van kerndoel 36A gewijzigd moest worden. Dit is gedaan door de formulering aan te passen in: ...*'verbeeldende*

elementen van beeldende kunst en muziek, alsmede van dans, of film, of theater bij het maken van eigen werk'.

Het kerndoelenteam heeft hierbij gebruikgemaakt van de curricula van Australië, British Columbia, Finland, Ierland, Schotland, de VS en Vlaanderen en het IB- curriculum. Visiedocumenten van vakverenigingen zijn bestudeerd: BDD, 2018; BDD, VLS & VONKC, 2018; VONKC BK&V, 2018; VONKC dans, 2018; VLS, 2018. Ook is gekeken naar de meest recente uitwerkingen van beroepsprofielen: Copini, 2023; Hoogeveen & Waaijer, 2023.

Doelzin 36B po / 41B vo

De leerling gebruikt technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk (po).

De leerling kiest en gebruikt bekende en nieuwe technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk (vo).

Dit beheersingsdoel zorgt ervoor dat leerlingen vertrouwd raken met verschillende (digitale) technieken en vaardigheden, en deze veilig leren gebruiken. Ze leren zich daardoor steeds beter uitdrukken in verschillende vormen van kunst. Het (in)oefenen, leren gebruiken van technieken en vaardigheden is essentieel voor het maken van eigen werk en voor het ontwikkelen van een artistiek creatief vermogen. Eigentijds onderwijs in kunst en cultuur is ondenkbaar zonder het gebruik of de inzet van digitale middelen. Dat komt in het onderwijs tot zijn recht bij het ontwerpen en maken van artistieke uitingen met behulp van digitale technologie. Dit legt tevens een relatie met het leergebied digitale geletterdheid. Gedurende hun schoolloopbaan verfijnen en vergroten de leerlingen hun repertoire en leren nieuwe kunstzinnige technieken en vaardigheden.

Vanuit het kerndoelenteam en de advieskring werd veel belang gehecht aan de gelijkwaardigheid van de vijf disciplines van kunst en cultuur: beeldende vorming, muziek, dans, film en theater. In de conceptkerndoelen waren deze disciplines daarom in de uitwerking van doelzin 36B onder elkaar opgesomd. In het eindstadium van de fase van beproeven (31 oktober 2025) hebben wij een juridisch-technische aanwijzing vanuit het ministerie van OCW gekregen. Deze aanwijzing hield in dat de formulering van deze vijf disciplines in overeenstemming gebracht moest worden met de bovenliggende wetgeving (WPO en WVO). Dit betekent dat de uitwerking van kerndoel 36B gewijzigd moest worden. Dit is gedaan door in de formulering na '*dansante technieken*', en '*fotografische en filmische technieken*' 'of' toe te voegen.

Dit doel is uitgewerkt als een beheersingsdoel. In het po ligt hierbij de focus op het opbouwen van kennis over fysieke en motorische technieken en vaardigheden, in onderbouw vo op versterken en uitbreiden, waarna in de bovenbouw de focus op het verfijnen, verdiepen en vergroten ligt. Bronnen: Werkgroep Vakkenstructuur kunstvakken, 2023; Copini, 2023; Hoogeveen &

Waaier, 2023; Groenendijk, 2012, curricula van Australië, British Columbia, Finland, Ierland, Schotland, de VS en Vlaanderen en het IB-curriculum; BDD, 2018; BDD, VLS & VONKC, 2018; VONKC BK&V, 2018; VONKC dans, 2018; VLS, 2018.

Kerndoel 37 po / 42 vo: De leerling maakt kunst en cultuur mee.

Doelzin 37A po / 42A vo: Kunst en cultuur actief meemaken

De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en reflecteert op eigen ervaringen en die van anderen (po).

De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en toont inzicht in kunst- en cultuuruitingen (vo).

Met dit hybride doel (ervaring en beheersing) beogen we dat leerlingen cultuurparticipatie te bevorderen (Raad voor Cultuur, 2014; Fonds voor Cultuurparticipatie, 2024; Unesco, 2024). Leerlingen nemen actief deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten die passen bij hun interesses, culturele achtergrond en/of de actualiteit. Ze leren kijken en luisteren naar voorstellingen of tentoonstellingen. Deze ervaringen kunnen prikkelen, nieuwe perspectieven bieden en mogelijk uitdagend zijn. Vanuit het perspectief van de leerling kan dit socialiserende en persoonsvormende kerndoel alle leerlingen de mogelijkheid bieden ervaringen op te doen met culturele en kunstzinnige activiteiten en die te verkennen en onderzoeken. Leerlingen leveren een inspanning door te kijken en luisteren, en daarbij aandacht te hebben voor de verschillende functies van kunst en erfgoed. Ze verkennen perspectieven en onderzoeken wat de ervaring betekent voor henzelf en anderen, en bevragen indien mogelijk de makers over de inhoud van het werk (Biesta, 2017, 2018; Dibbitts, 2020; Grever, 2012; Grever & Van Boxtel, 2014). Ze leren omgaan met de gebruiken of gewoonten bij deelname aan culturele en kunstzinnige activiteiten in verschillende culturele contexten. Ze leren hun eigen voorkeuren ontdekken. En ook leren ze uitingen van kunst en cultuur te gebruiken als inspiratie voor eigen werk.

Doelzin 37B po / 42B vo

De leerling verkent het ontstaan van kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen (po).

De leerling onderzoekt kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen en de functie daarvan in de samenleving (vo).

In dit hybride doel (ervaring en beheersing) in po en beheersingsdoel in onderbouw vo ligt het accent in po op het spelenderwijs kennismaken met de context van kunst en erfgoed in cultuur. Het begrijpen van de context waarin uitingen van kunst en erfgoed zijn ontstaan, helpt de bedoeling en de betekenissen van kunst en de waarde van erfgoed beter te duiden en waarderen. Leerlingen onderzoeken bijvoorbeeld wat de voorstelling en de vormgeving te maken hebben met de tijd en de plaats waarin het werk ontstaan

is. Ze stellen vragen over hoe, waar, wanneer, onder welke omstandigheden en met welke functie iets is gemaakt. Zo wordt een begin gemaakt met kunstanalyse (VNK-e, 2018). Dit conceptkerndoel hangt nauw samen met kerndoel 35 po / 40 vo, waarin de vaardigheden beschreven zijn om kunst te beschouwen, beschrijven en betekenis te geven. Dit kerndoel helpt leerlingen de wereld beter te begrijpen, de verschillende waarden, gevoelens en betekenissen te onderzoeken en na te denken over wat kunst en erfgoed in cultuur betekenen voor de leerling zelf en de ander (Biesta, 2017, 2018; Dibbitts, 2020; Grever, 2012; Grever & Van Boxtel, 2014).

2.4.2 Vakspecifiek verloop van de actualisatie

Tijdens het ontwikkelproces en tijdens de fase van beproeven van de kerndoelen is veelvuldig met de advieskring (zie paragraaf 1.3.2), de vakexperts (zie paragraaf 1.3.4) en de onderwijspraktijk (zie paragraaf 1.3.7) over inhoudelijke keuzes gediscussieerd. In deze paragraaf beschrijven we de grootste kwesties die tijdens het proces aan de orde waren: waarover ging de discussie en welk besluit is uiteindelijk genomen?

35A / 40A Creatieve maak- en denkstrategieën

Het team

In het team was geen discussie over het leren omgaan met speelruimte en daarbinnen het leren experimenteren, improviseren en spelen met materialen en technieken of, je laten inspireren door anderen. Wel is de discussie gevoerd over het gebruik van het begrip iteratief kunstzinnig proces versus het creatief proces. In het leergebied kunstzinnige oriëntatie staat het 'cyclische creatieve proces' voor een didactisch model dat vier fasen onderscheidt: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Juist omdat het iteratief proces niet cyclisch of lineair is en in de kerndoelen geen didactische aanwijzingen mogen worden opgenomen, heeft het kerndoelenteam gekozen voor het iteratief kunstzinnig proces.

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven is gesproken over het woord 'iteratief' in 'een iteratief kunstzinnig proces' een onbekend begrip binnen de kerndoelen voor kunst en cultuur is. Omdat dit begrip kenmerkend is voor het specifieke karakter van de kunstvakken en is opgenomen in de begrippenlijst, zou het voldoende houvast moeten geven. Omdat ook het leergebied mens en natuur dit begrip gebruikt is over de omschrijving van het begrip afstemming geweest met collega's van mens en maatschappij.

35B / 40B Ontwikkelen van creatieve vermogens

Het team

Het belang van de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen werd door het team, de advieskring, de pabo-opleiders en de wetenschappers onderstreept. Hier was geen discussie over.

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven is het woord 'waarderen' in de doelzin geschrapt. Waarderen van kunst in de context van het leergebied riep vragen op in het licht van het ontwikkelen van een artistiek creatief vermogen, waarbij het meer gaat over eigen artistieke voorkeuren ontdekken en verwoorden of keuzes kunnen maken in een bredere context.

35C / 40C Betekenis geven

Het team

In het team is besproken hoe doelzin 35C po / 40C vo zich verhoudt tot doelzin 37B / 42B. De inhoud van doelzin 35C po / 40C vo is onlosmakelijk verbonden met de inhoud van doelzin 37B po / 42B vo en legt een ander accent. In 35C po / 40C vo zijn vaardigheden beschreven in 37B po / 42B vo de perspectieven van waaruit je naar kunst kunt kijken of luisteren. De eerste drie doelzinnen voor het leergebied zijn zo geformuleerd dat ze goed in verband te brengen zijn met de overige doelzinnen.

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven waren er vragen over het beschouwen van het werk van leerlingen en het beschouwen van het werk van professionele makers. De verschillen zijn in de nieuwe versie verduidelijkt in de uitwerking. Zie bullet 1 en 2, respectievelijk 1) eigen kunstzinnig werk en dat van medeleerlingen en 2) uitingen van kunst en cultuur van uiteenlopende makers. Hier is gekozen voor een inclusieve benadering. Met uiteenlopende makers worden bedoeld: artiesten, kunstenaars, amateurkunstenaars of -gezelschappen, werk van makers uit verschillende landen.

36A / 41A Verbeelden en creëren

Het team

In het team is gesproken over de werkwijzen, methoden en benaderingen die kunstenaars gebruiken om werk te maken. De pabo-opleiders adviseerden het belang te benadrukken van samenwerking. Bij veel uitingen van kunst, zoals bij de podiumkunsten, is de samenwerking en de afstemming met anderen van belang. Bij deze doelzin en de volgende doelzin is dat terug te lezen.

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven is de doelzin aangepast. De vraag werd gesteld wat 'betekenisvol uitdrukken' inhoudt. Op basis van deze feedback is besloten 'betekenisvol' te schrappen in de doelzin voor po en vo. Dit omdat kerndoel 36 / 41 onder het domein maken en betekenis geven valt. En het duiden van de betekenis van eigen werk en werk van professionele makers een rode draad is in het programma. Over de formulering van bullet 1 werd opgemerkt dat het gebruiken van dansante, theatrale, muzikale, fotografische, filmische en beeldende vormgevingselementen bij het maken van eigen werk niet concreet genoeg is. Op basis van deze feedback en de juridisch-technische

aanwijzing van OCW is besloten bullet 1 voor po te wijzigen in: gebruiken van verbeeldende elementen uit beeldende kunst en muziek, alsmede van dans, of film, of theater bij het maken van eigen werk. Deze uitwerking is verplaatst naar de eerste bullet. Voor vo volstaat het begrip 'vormgevingselementen'.

36B / 41B Kunstzinnige technieken en vaardigheden

Het team

In het team is gesproken over de adviezen van zowel de advieskring als de wetenschappers om vooral beheersingsdoelen te formuleren. Het kerndoelenteam heeft besloten om naast beheersingsdoelen ook ervarings- en hybride doelen uit te werken. Zij vonden het gewenst om ook de inspanningen van leerlingen (zoals experimenteren, creëren en verbeelden) in de conceptkerndoelen op te nemen, om de persoonsvorming en socialiserende functie van het leergebied te benadrukken. Het aantal hybride doelen is groter dan het aantal beheersingsdoelen en doet volgens het kerndoelenteam recht aan het sterk persoonsvormende karakter van het leergebied.

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven werd opgemerkt dat dit kerndoel veel vraagt van de vaardigheden van de groepsleerkracht. Lerarenopleiders en professionaliseringstrajecten moeten hierin voorzien. De inhoud van het kerndoel is ongewijzigd gebleven. De uitwerkingen van deze doelzin zijn naar aanleiding van de juridisch-technische aanwijzing van OCW aan de bovenliggende wetgeving aangepast.

37A / 42A Kunst en cultuur actief meemaken

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven is besloten om de relatie met het examenprogramma CKV (culturele kunstzinnige vorming) te versterken en in de doelzin van po en vo en de uitwerking daaronder consequent te verwijzen naar 'culturele en kunstzinnige activiteiten' in plaats van 'diverse kunstzinnige activiteiten'. Uit de feedback bleek dat 'omgaan met de gebruiken of gewoonten bij deelname aan kunstzinnige en culturele activiteiten in uiteenlopende contexten van kunst en cultuur in uiteenlopende contexten' niet werd begrepen. Het gaat hier bijvoorbeeld om het geven van aandacht en applaus in een theater, of het niet aanraken van kunstwerken in een museum.

Bij bullet 5 werd voor po opgemerkt dat reflecteren iets anders is dan een verwerkingsopdracht uitvoeren. Ook hier is de uitwerking concreter geformuleerd in: maken van een kunstzinnige uiting als reactie op of verwerking van een culturele kunstzinnige ervaring. Het gaat om een verwerkingsopdracht naar aanleiding van een ervaring in de vorm van een scène, lied, animatie of een beeld naar aanleiding van een tentoonstelling, film of theaterstuk. Voor vo is besloten voor een vergelijkbare formulering: 'maken van een kunstzinnige uiting als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring. Dit maakt

duidelijk dat leerlingen iets moeten produceren als reactie op een kunstzinnige ervaring: dit is een vorm van reflectie.

37B / 42B Kunst en cultuur in context

Het team

In het team is tijdens de uitwerking van dit domein de discussie gevoerd of leerlingen in primair onderwijs ook in aanraking moeten komen met kunsttheorie en kunstgeschiedenis. Het kerndoelenteam was van mening dat dit mogelijk moet zijn wanneer aangesloten wordt bij de ontwikkeling van leerlingen. In het po maken leerlingen spelenderwijs kennis met kunst, ze leren kijken naar kunst en denken en praten over kunst, ook als inspiratie voor eigen werk. De advieskring bevestigde deze keuze.

Daarnaast is gesproken of erfgoed ook aan de orde moet komen in de onderbouw vo. De huidige kerndoelen van het leergebied kunst en cultuur bieden daar geen ruimte voor. Het kerndoelenteam was van mening dat erfgoed een waardevolle toevoeging is en goed eigentijds, actueel en inclusief te maken is op basis van kerndoelen. Dit sluit aan bij het verzoek van de advieskring en de wetenschappers.

De advieskring was van mening dat erfgoed stevig verankerd is in de karakteristiek en adviseerde dit op een eigentijdse, inclusievere manier te borgen in de kerndoelen. De wetenschappers deelden deze mening. In de karakteristiek is beschreven dat leerlingen door en over kunst en cultuur leren. Cultuur is alles wat mensen denken, doen en maken. Kunst is een uiting van cultuur. Ook erfgoed is een vorm van cultuur. Overal in de kerndoelen waar verwezen wordt naar kunstzinnige en culturele activiteiten of kunstzinnige en cultuurhistorische contexten, kan erfgoed aangeboden worden. Dit komt vooral voor in het domein meemaken en betekenis geven.

De fase van beproeven

Op basis van de uitkomsten uit de fase van beproeven is de doelzin vereenvoudigd in "de leerling verkent het ontstaan van kunstzinnige en culturele uitingen". In de uitwerking is gekozen voor het handelingswerkwoord verkennen en doet recht aan de doelgroep. In onderbouw vo wordt de doorlopende leerlijn zichtbaar. Daar onderzoeken leerlingen kunstzinnige en culturele uitingen door te vergelijken, vragen te stellen en hun mening te verwoorden.

2.4.3 Doorlopende leerlijn

Kerndoelen laten een opbouw zien vanuit het po/so naar de onderbouw v(s)o en naar vmbo-havo en vwo. Ze geven leraren houvast bij het ontwikkelen van onderwijs in een doorlopende leerlijn. In het po ligt de nadruk op de kennismaking met kunst door kunstzinnige uitingen te maken en uitingen van kunst en cultuur mee te maken. Leerlingen komen in contact met verschillende vormen van kunst en maken eigen werk. Ze praten en denken over kunst en leren over de context ervan. Deze lijn zet zich voort naar de onderbouw vo waar

deze basis wordt onderhouden, verbreedt en verdiept door onder meer vanuit kunsthistorisch perspectief (functie, tijd en plaats) kunst waar te nemen en te bevragen. Dit sluit aan bij de praktische en theoretische verdieping in de keuze-examenvakken kunst in de bovenbouw van de gemengde en theoretische leerweg (gl/tl) van het vmbo en havo/vwo. In de bovenbouw bestaat elk kunstvak, met uitzondering van CKV, uit een deel kunstvakpraktijk en een deel kunstvaktheorie waarin vaktheorie, kunstanalyse en kunsten in context opgenomen zijn. In de bovenbouw krijgen leerlingen die een kunstvak als examenvak kiezen in de gl/tl, havo en vwo, de mogelijkheid hun kennis en vaardigheden te verdiepen, te verfijnen en te koppelen aan hun persoonlijke toekomstwensen.

Om de doorlopende leerlijn van po naar onderbouw vo te waarborgen is het raamwerk voor po en onderbouw vo gelijk gehouden. Op het niveau van kerndoelen en doelzinnen zijn handelingswerkwoorden en contexten voor onderbouw vo met name in de maak- en meemaakdomeinen soms iets complexer. Daar waar doelzinnen en uitwerkingen gelijk gebleven zijn wordt het verschil gemaakt in de context van de onderwijspraktijk. De opbouw en groei wordt bepaald door bijvoorbeeld kennis en vaardigheden in steeds complexere of grotere opdrachten toe te passen of de zelfstandigheid van leerlingen te vergroten. Hierdoor breiden leerlingen hun kennis en vaardigheden uit, of verdiepen deze.

2.4.4 Aandacht voor samenhang

Het kerndoelenteam en de advieskring vinden de samenhang binnen het leergebied en de samenhang tussen leergebieden belangrijk. De samenhang tussen leergebieden beschreven we in paragraaf 2.2.3. Het expliciteren van de samenhang in het curriculum was een van de belangrijkste uitgangspunten bij het formuleren van de kerndoelen. De kerndoelen voor kunst en cultuur beschrijven op landelijk niveau de inhoudelijke doelen voor dit leergebied. Dit biedt een kader voor het onderwijs. Een uitwerking op lesniveau met een pedagogisch-didactische invulling gebeurt in de concrete onderwijssituatie. De kerndoelen gaan dan ook alleen over het wat en niet over het hoe. Dit betekent dat de indeling in de domeinen en de volgorde waarin de kerndoelen zijn vermeld een logische ordening is vanuit inhoudsperspectief, maar niet de volgorde aangeeft waarin ze in het onderwijs aan de orde moeten komen. Ook wil de beschrijving van inhouden in kerndoelen niet zeggen dat deze inhouden los van elkaar aan de orde moeten komen. Het is goed mogelijk om in de onderwijspraktijk het werken aan verschillende kerndoelen te combineren, zowel binnen het leergebied kunst en cultuur als met andere leergebieden. In de karakteristiek en het raamwerk wordt de samenhang binnen het leergebied verder toegelicht, zie ook paragraaf 2.2.2.

2.5 Toelichting op leergebiedoverstijgende kwaliteitseisen

De werkopdracht noemt een aantal kwaliteitseisen die in de kerndoelen terug moeten komen. In eerdere paragrafen is een deel daarvan al aan de orde geweest, namelijk de doeldomeinen, ontwerpruimte en opbouw van de doelen. De overige kwaliteitseisen volgen hier.

2.5.1 Verbindende vaardigheden

Bij de kerndoelen hanteren we de volgende definitie voor vaardigheden: *een vaardigheid is een vermogen om door middel van denken en handelen op basis van bepaalde kennis problemen op te lossen of taken adequaat uit te voeren*. Vaardigheden zijn dus altijd gebaseerd op kennis. Dat betekent dat vak- of leergebiedvaardigheden zijn gebaseerd op vak- of leergebiedkennis.

Niet alle vaardigheden zijn uniek voor één leergebied. Deze vaardigheden noemen we dan ook geen vakvaardigheden, maar verbindende vaardigheden. In de kerndoelen kunst en cultuur zijn ook verbindende vaardigheden opgenomen. Van de verschillende categorieën verbindende vaardigheden gaat het met name om:

- *Leervoorwaardelijke vaardigheden, vaardigheden die betrekking hebben op het proces van leren in communicatief, cognitief, sociaal en coöperatief proces.*

In het leergebied kunst en cultuur zijn deze vaardigheden zichtbaar in de doelzinnen 35A, 35B en 36A, 36B po / 40A, 40B en 41A, 41B vo. Leerlingen leren *sociaal te handelen* als ze in het iteratief proces ideeën uitwisselen, inzichten en perspectieven combineren en samen werk maken en presenteren of tonen. Met name bij de podiumkunsten realiseren leerlingen samen werk, ervaren waar hun gezamenlijke inspanningen toe leiden en tonen doorzettingsvermogen bij vaardigheden die niet direct lukken. Doordat leerlingen reflecteren op hun keuzes in het kunstzinnig proces, krijgen zij inzicht in hun manier van werken en ontdekken hun voorkeuren (doelzinnen 35A po / 40A vo).

- *Denkvaardigheden, vaardigheden die betrekking hebben op analytisch, kritisch of creatief denken.*

Deze vaardigheden zijn zichtbaar in alle kerndoelen kunst en cultuur. Door het hele leergebied heen wordt van de leerlingen gevraagd om creatief, kritisch en analytisch te denken. Dit komt tot uiting in het domein artistiek creatief vermogen, dat uitgewerkt is in het gebruiken van creatieve denk- en maakstrategieën (kerndoel 35 po / 40 vo) en betekenis leren geven aan uitingen van kunst en cultuur (doelzinnen 35C po / 40C vo). Tijdens het maakproces komt dat tot uiting wanneer leerlingen keuzes maken over de inhoud en de vorm (kerndoel 36 po / 41 vo). In het domein meemaken komt

het tot uiting in het onderzoeken van de achtergrond van kunst- en cultuurhistorische uitingen (kerndoel 37 po / 42 vo in combinatie met kerndoel 35 po / 40 vo).

- *Samengestelde vaardigheden, vaardigheden die betrekking hebben op complexe situaties zoals bij onderzoeken, ontwerpen of loopbaanvaardigheden.*

Deze vaardigheden zijn het meest zichtbaar in de kerndoelen 35, 37 po / 41, 42 vo. Doelzin 35B po / 40B vo is erop gericht dat leerlingen hun artistieke voorkeuren leren ontdekken. Kerndoel 37 po/ 42 vo in combinatie met doelzin 35C po / 40C vo leren leerlingen vragen stellen over en reflecteren op de functie en betekenis van kunst en cultuur voor het eigen leven. In kerndoel 37 po / 42 vo reflecteren leerlingen op eigen ervaringen en die van anderen. Ze vergelijken interesses en voorkeuren. Deze conceptkerndoelen verwijzen naar loopbaanvaardigheden. Het gaat erover dat leerlingen kennis hebben over zichzelf, hun achtergrond, motieven en interesses. Op basis van deze kennis, leren zij keuzes te maken voor opleiding en vrije tijd.

2.5.2 Diversiteit

De werkopdracht van OCW aan SLO stelt het volgende: "de kerndoelen doen recht aan de diversiteit in de samenleving (diversificatie) door de keuze van inhoud, perspectieven bij die inhoud en de formulering / het gebruik van begrippen in kerndoelen."

Voor het kerndoelenteam kunst en cultuur was 'diversiteit' een belangrijk punt. Tijdens de vierde ontwikkeltweedaagse is Anthony Heidweller uitgenodigd om met het team hierover in gesprek te gaan. Dit leidde tot een omschrijving waaruit blijkt dat de inhoud van het leergebied gericht is op een aanbod van uitingen van kunst en cultuur waarin leerlingen zich herkennen, en een aanbod dat nieuw voor hen is en hun wereld vergroot.

In alinea 2 van de karakteristiek is dat als volgt verwoord: "Alle leerlingen moeten de kans krijgen kunst te maken en te beleven op een manier die aansluit bij hun mogelijkheden, identiteit en culturele achtergrond, terwijl ze ook kennismaken met het nog onbekende. Dit vereist een cultureel rijk aanbod van kunst en cultuur, inclusief hedendaagse kunstpraktijken."

Het kerndoelenteam besloot de begrippen 'cultureel divers' en 'divers' te hanteren. Dit wordt vooral zichtbaar in het conceptraamwerk en de conceptkerndoelen. Cultureel divers heeft betrekking op cultuur uit alle landen, divers verwijst naar uiteenlopende creatieve makers met het oog op de diversiteit in de samenleving (doelzin 35C po / 40C vo). In het domein artistiek creatief vermogen leren leerlingen een kritische houding te ontwikkelen bij het leren kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur. Dat doen ze door

vanuit verschillende perspectieven kunst waar te nemen doezinnen 35C po / 40C vo en zich te verdiepen in het perspectief van de maker (kerndoel 37 po / 42 vo) (Dibbits, 2020; Grever, 2012; Grever & Van Bostel, 2014). Door de perspectiefwisselingen leren leerlingen zich in te leven in de standpunten van anderen en oog te krijgen voor de diversiteit in de samenleving.

Ook de advieskring en de wetenschappers onderstreepten het belang recht te doen aan de diversiteit in de samenleving. Dit omdat het huidige aanbod te veel uitgaat van westerse kunst en cultuur.

Het kerndoelenteam kunst en cultuur heeft, vanwege het belang dat hieraan gehecht werd, ook in de begrippenlijst de begrippen opgenomen die betrekking hebben op diversiteit in de samenleving. Het gaat dan om de begrippen culturele diversiteit, diversiteit, perspectieven en multiperspectiviteit. De bronnen die het team raadpleegde zijn onder meer: Hermanussen, 2022; Code Diversiteit & Inclusie, z.d.; Dedicon 2022; Notten, 2020; Ros, 2021; Copini, 2023; Ağirdağ, 2020; Felten & Broekroelofs, 2020; Soeterink, Edzes & Boogaard, 2019; Wetenschappelijke Curriculumcommissie, 2021). De omschrijvingen in de begrippenlijst zijn mede ontleend aan de WOA-canon diversiteit.

2.5.3 Inclusiviteit

Het uitgangspunt is dat de kerndoelen haalbaar zijn voor zo veel mogelijk leerlingen. In de werkopdracht is gesteld dat in de doelformulering ook rekening gehouden moet worden met de haalbaarheid voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, met uitzondering van zeer moeilijk lerende of meervoudig beperkte leerlingen, waarvoor de functionele kerndoelen zijn ontwikkeld. De klankbordgroep specifieke onderwijsbehoeften heeft twee keer grondig feedback gegeven op de kerndoelen kunst en cultuur. Hun suggesties zijn meegenomen in de formulering van de karakteristiek en in de kerndoelen (zie paragraaf 1.3.5).

De klankbordgroep was positief over het inclusieve karakter van het raamwerk, de karakteristiek en de conceptkerndoelen. Inhoudelijk zijn er geen suggesties gedaan, wel zijn er suggesties gedaan op het niveau van woorden.

Positief was de klankbordgroep over het benoemen van de zintuigen in de karakteristiek. De term 'persoonlijke drijfveren en ambities' maakt het mogelijk aan te sluiten bij de individuele mogelijkheden. Ook het benoemen van 'verbinden en bevorderen van interactie' vond de klankbordgroep positief. De suggestie te benadrukken dat het onderwijs moet aansluiten bij de mogelijkheden van de leerling, is verwerkt.

Op het niveau van woorden stelde de klankbordgroep voor om 'spreken' te vervangen door 'zich uiten' (doelzin 36A po / 40A vo), omdat spreken voor

sommige leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften moeilijk is. Dat hebben we overgenomen. De klankbordgroep wilde ook graag minder handelingswerkwoorden, zoals vertellen, bespreken en verwoorden. Het kerndoelenteam heeft de handelingswerkwoorden niet aangepast, omdat deze wijzen op de taaldenkfuncties. Wel formuleerde het kerndoelenteam de voorbeelden in de praktijk ruimer, zodat duidelijk is dat het niet alleen om verbale uitingen gaat.

Daarnaast zijn er voor zeer moeilijk lerende of meervoudig beperkte leerlingen functionele kerndoelen kunst en cultuur (concept) ontwikkeld. Tijdens dit proces was er regelmatig afstemming tussen de curriculumexperts van de reguliere kerndoelen en die van de functionele kerndoelen (bedoeld voor leerlingen die zeer moeilijk leren of een meervoudige beperking hebben (so) en leerlingen die uitstromen naar dagbesteding of arbeidsmarkt (vso). De reguliere kerndoelen vormden enerzijds de basis voor de functionele kerndoelen. Anderzijds dienden de functionele kerndoelen als inspiratie om de reguliere kerndoelen zo inclusief mogelijk te formuleren.

2.5.4 Taaldenkfuncties

Er is sprake van taaldenkfuncties wanneer taal wordt gebruikt om denkstappen onder woorden te brengen. Bijvoorbeeld om te beschrijven of benoemen (eenvoudige taaldenkfuncties) of om te vergelijken, redeneren, projecteren of concluderen (complexere taaldenkfuncties).

Het gaat hierbij om de conceptualiserende functie van taal: taal om te leren; uitingen die je doet om grip te krijgen op de wereld om je heen. Leerlingen leren om over ideeën, begrippen en mentale beelden te communiceren en om over meer abstracte concepten na te denken, deze te begrijpen en met anderen te delen. Op al deze manieren speelt taal als middel om te leren een rol bij het leergebied digitale geletterdheid.

Taaldenkfuncties zijn zichtbaar in handelingswerkwoorden: werkwoorden die een handeling uitdrukken die een talig én cognitief aspect in zich dragen. Denk aan werkwoorden als reflecteren, beschrijven en formuleren. Deze handelingswerkwoorden geven aan welke denkstappen leerlingen uitvoeren en hoe die denkstappen als handelingen zichtbaar worden in hun taal(gebruik).

Taaldenkfuncties worden beschreven door een specifieke set aan handelingswerkwoorden: werkwoorden die een handeling uitdrukken die een talig en cognitief aspect in zich dragen, zoals verklaren, benoemen en vergelijken. Deze handelingswerkwoorden geven aan welke denkstappen leerlingen uitvoeren en hoe die denkstappen als handelingen zichtbaar worden in hun taalgebruik.

In het leergebied kunst en cultuur is in de domeinen artistiek creatief vermogen en meemaken en betekenis geven in de doelformuleringen gebruikgemaakt van

de volgende hoofdfuncties: vertellen, beschrijven, rapporteren, verklaren, betogen, beschouwen en reageren. Dat zijn dus voornamelijk functies uit de categorieën verhalend, feitelijk, waarderend. Dat is het sterkst zichtbaar in kerndoel 35 po / 40 vo.

Met de handelingswerkwoorden *beschouwen, beschrijven, bevragen, vergelijken en verwoorden* laten we zien dat er verbinding is tussen kunst en taal. Hier zijn handelingswerkwoorden gebruikt die recht doen aan de vaardigheid 'onderzoeken' (Sol & Visser, 2023) en relevant zijn om aan kunst betekenis toe te kennen.

2.5.5 Digitale geletterdheid

De samenhang tussen kunst en cultuur en digitale geletterdheid komt tot uiting bij het ontwerpen en maken van artistieke uitingen met behulp van digitale technologie. Hier ligt een relatie met het maakdomein (kerndoel 36 po / 40 vo). Het is vanzelfsprekend dat leerlingen ook digitale technieken gebruiken bij het maken van kunstzinnige uitingen. Ook bij het begrijpen en interpreteren van (complexe) uitingen van kunst en cultuur is het gebruikelijk digitale bronnen te hanteren.

2.5.6 Loopbaanontwikkeling en -begeleiding

Om richting en sturing te kunnen geven aan de eigen loopbaan, is het van belang dat leerlingen een goed zelfbeeld ontwikkelen. Leerlingen moeten zelf ontdekken waar hun talenten, eigenschappen en interesses liggen. Dit proces vindt plaats in interactie met de omgeving. Leerlingen doen die ontdekkingen door in of buiten de schoolse situatie ervaringen op te doen en het gesprek hierover aan te gaan. Omdat leerlingen in de gelegenheid moeten zijn om in dialoog te gaan met een breed netwerk (Kuijpers & Scheerens, 2006), is het belangrijk dat ze daar toegang toe hebben.

In de werkopdracht staat: "Loopbaanleren/LOB-vaardigheden krijgt in de [...] leergebieden een passende plek als ervaringsdoelen in po en onderbouw vo."

LOB wordt vaak uitgewerkt in vijf competenties: kwaliteitenreflectie, motievenreflectie, werkexploratie, loopbaansturing en netwerken (Kuijpers, 2003). Het is van belang dat leerlingen verbanden kunnen leggen met hun motieven en kwaliteiten en de wereld om hen heen.

In de karakteristiek is op de volgende wijze aandacht besteed aan loopbaanontwikkeling:

- "Door kunst en cultuur leren leerlingen over de wereld en hun positie daarin te bepalen" (alinea 1, karakteristiek).
- "[...] ontdekken voorkeuren en onderzoeken persoonlijke drijfveren en ambities" (alinea 2, karakteristiek).

- “Ze maken kennis met verschillende vormen van kunst en met hedendaagse kunstpraktijken” (alinea 2, karakteristiek).
- “In de bovenbouw krijgen leerlingen ... de mogelijkheid hun kennis en vaardigheden te verdiepen, te verfijnen en te koppelen aan hun persoonlijke toekomstwensen” (alinea 7, karakteristiek).

In de kerndoelen is er aandacht voor loopbaanontwikkeling bij (de uitwerking van) de volgende kerndoelen:

- Kwaliteitenreflectie: onderzoeken van artistieke voorkeuren (doelzin 35B po / 40B vo).
- Kwaliteitenreflectie: verwoorden van eigen artistieke voorkeuren en vermogens tijdens het maakproces (doelzin 35B po / 40B vo), geeft leerlingen inzicht waar moeite voor te doen.
- Loopbaansturing: ...en reflecteert op eigen ervaringen en die van anderen (doelzin 37A po / 42A vo), geeft leerlingen de mogelijkheid vervolgkeuzes te maken.
- Werkexploratie: uitwisselen van ervaringen in interactie met professionele makers (doelzin 37A po / 42A vo), geeft leerlingen de mogelijkheid beroepsbeelden te ontwikkelen.
- Motievenreflectie: verkennen van de functie en waarde van uitingen van kunst en cultuur voor zichzelf en de samenleving (doelzin 35 B po) en beoordelen van de functie en betekenis van kunst en cultuur in het eigen leven (doelzin 42B vo) helpt leerlingen keuzes te maken voor vervolgopleiding en vrije tijd.

3. Slotopmerkingen en adviezen

3.1 Impuls voor het leergebied

In paragraaf 2.1 van dit toelichtingsdocument beschreven we de uitdagingen uit de startnotitie die het uitgangspunt vormden voor de bijstelling van de kerndoelen. Het kerndoelenteam denkt met de geactualiseerde set een antwoord te hebben gegeven op volgende uitdagingen.

Heldere aansluiting po – onderbouw vo

De interne samenhang tussen de verschillende kunstvakken uit zich in de beschreven gemeenschappelijke doelen. Alle kunstvakken delen het doel dat leerlingen hun creativiteit ontwikkelen en kunst leren maken, meemaken en betekenis leren geven aan kunst. Uit het raamwerk blijkt dat er een doorlopende leerlijn is van po naar onderbouw vo. Dit is gerealiseerd door het raamwerk voor po en onderbouw vo gelijk te houden. Op het niveau van de doelzinnen zijn handelingswerkwoorden en contexten voor onderbouw vo soms iets complexer. Dit komt onder andere tot uiting in kerndoel 42 vo. Daar waar doelzinnen gelijk gebleven zijn, kan het verschil gemaakt worden in de context van de onderwijspraktijk. De voorbeelden onder 'te denken valt aan' zijn voor po kleiner en concreter gemaakt dan voor onderbouw vo. Deze zijn iets abstracter. Er zijn geen aparte conceptkerndoelen voor leerjaar 3 gemaakt. We zijn uitgegaan van een goede basis voor de verplichte kunstvakken CKV in vmbo en havo/vwo. Over het algemeen is te verwachten dat de leeractiviteiten in leerjaar 3 voor leerlingen die verder willen gaan met een keuze-examenvakken kunst, complexer worden gemaakt en dat leerlingen zelfstandiger werken. De leraar kan in de lespraktijk differentiëren. Dit is mogelijk met deze conceptkerndoelen.

Aansluiting van kerndoelen onderbouw vo naar bovenbouw

In september 2024 is de vakvernieuwingscommissie kunst en cultuur gestart met de actualisatie van de examenprogramma's. In het huidige curriculum is de aansluiting voor de kunstvakken tussen de onderbouw en bovenbouw vo onvoldoende. In 2023 heeft Werkgroep Vakkenstructuur kunstvakken een advies uitgebracht: het Adviesrapport Werkgroep Vakkenstructuur Kunstvakken. Nu de conceptkerndoelen voor het leergebied kunst en cultuur zijn opgeleverd, is het zaak om de structuur en de samenhang tussen de kunstvakken door te trekken naar de kunstvakken in de bovenbouw. Ook in de bovenbouw is de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen een belangrijk onderdeel dat voor alle kunstdisciplines geldt. Het op eenzelfde manier benoemen van het artistiek creatief vermogen bij alle kunstvakken, in alle schoolsoorten, zal knelpunten wegnemen en samenhang bevorderen binnen het leergebied kunst en cultuur en de kunstvakken in de bovenbouw vo.

In de fase van beproeven van het leergebied kunst en cultuur, worden de ontwikkelingen in de vakvernieuwingscommissie kunst en cultuur en de aansluiting van onderbouw vo naar bovenbouw vo nogmaals meegenomen.

Goede en verantwoorde plaats in het curriculum voor de ontwikkeling van creativiteit

In het leergebied is de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen een belangrijk onderdeel. Het vermogen verwijst naar een combinatie van technieken, vaardigheden en kennis en ervaringen die leerlingen in het leergebied ontwikkelen om op een originele en persoonlijke manier kunst te maken, nieuwe ideeën uit te werken en werk te delen en waarderen. Hiervoor leren leerlingen omgaan met speelruimte om te kunnen experimenteren en uitproberen. Het domein artistiek creatief vermogen omvat drie doelzinnen met inhouden die dit vermogen stimuleren. Het hangt sterk samen met de overige twee domeinen. Hiermee heeft creativiteit een goede en verantwoorde plaats in het curriculum gekregen.

Betekenis geven aan uitingen van kunst en cultuur

Betekenis geven loopt als een rode draad door de domeinen. Het komt tot uiting in de combinatie van 35C po / 40C vo met de domeinen maken en meemaken. In het maakdomein verwijst het naar 'zich op persoonlijke wijze uiten in diverse vormen van kunst'. In het meemaakdomein heeft het betrekking op de vaardigheden die leerlingen leren om naar kunst te kijken en luisteren, kunst te beschrijven en te onderzoeken. Ze leren betekenissen en waarde toe te kennen aan uitingen van kunst en cultuur en zich een persoonlijke mening te vormen. Door uitingen van kunst te beschouwen, deze vanuit verschillende perspectieven te bespreken en een oordeel erover uit te stellen, leren leerlingen de betekenis van kunst te achterhalen. Door betekenis te leren geven aan kunst, worden leerlingen aangemoedigd de ander en de wereld te begrijpen en hun eigen positie daarin te bepalen.

Visuele geletterdheid

De dagelijkse stroom van video's, foto's, animaties, games, infographics, al of niet met geluid, doet een beroep op de beeldvaardigheid van leerlingen. Het vraagt van leerlingen een inspanning om actief, systematisch, kritisch en bewust om te gaan met beelden. Om zich te verdiepen in de bedoelingen van de makers, en de betekenissen vanuit verschillende perspectieven te duiden. Dit komt tot zijn recht in doelzinnen 35C, 37A 37B po / 40C, 42A, 42B vo.

Digitale technologie

Eigentijds onderwijs in kunst en cultuur is ondenkbaar zonder het gebruik of de inzet van digitale middelen. Dat komt in het onderwijs tot zijn recht bij het ontwerpen en maken van artistieke uitingen met behulp van digitale technologie (doelzinnen 36A, 36B po / 41A, 41B). Het speelt ook een rol bij een digitaal museumbezoek of het begrijpen en interpreteren van (complexe) digitale

beelden zoals video's, foto's, animaties en games (35C, 37A 37B po / 40C, 42A, 42B vo.

Diversiteit

In alle drie domeinen is er aandacht voor culturele diversiteit en diversiteit van makers. Cultureel divers heeft betrekking op kunst en cultuur uit alle landen, divers op verschillen tussen groepen makers en tussen individuele makers. Leerlingen krijgen een aanbod waarin ze zich herkennen en een aanbod dat voor hen nieuw is.

Kansengelijkheid

In de karakteristiek is in het deel 'kenmerken van het leergebied kunst en cultuur' het belang van een oriëntatie op kunst en cultuur voor alle leerlingen aangegeven. Het curriculum moet alle leerlingen de kans geven in aanraking te komen met kunst en cultuur. Leerlingen leren de functie en de waarde van kunst en cultuur te voelen, ontdekken en benoemen, en hun eigen artistieke voorkeuren te ontwikkelen. Met een cultureel rijk aanbod van kunst en cultuur ondersteunt de school leerlingen in hun artistieke en culturele ontwikkeling. Dit komt tot uiting in een inspirerende en diverse omgeving die aansluit bij de cultuur, ontwikkeling, mogelijkheden en achtergrond van de leerlingen, en die deze ook verbreedt.

Het verdient aanbeveling om bovengenoemde uitdagingen te zijner tijd in de onderwijspraktijk te monitoren.

3.2 Implementatie

De kerndoelen in deze publicatie zijn het eindproduct van de ontwikkelfase, de fase van beproeven en uitvoering van de aanvullende opdracht (zie 1.4). De doelen zijn daarmee een weloverwogen en goed onderbouwd voorstel, gebaseerd op de kwaliteitscriteria uit de werkopdracht van het ministerie van OCW en beproefd op verwachte bruikbaarheid in de schoolpraktijk. Met deze set start het ministerie van OCW het wetgevingstraject waar ongeveer een jaar mee gemoeid. Daarna worden de kerndoelen kunst en cultuur landelijk ingevoerd.

Kerndoelen hebben een functie in de kwaliteitszorg van scholen en vormen het startpunt van curriculumontwikkeling op school. Om leraren en scholen te ondersteunen bij de implementatie, zijn ook adequate leerlijnen en ondersteunende materialen nodig, zoals doorkijkjes, voorbeeldmatige uitwerkingen en handreikingen. Deze zijn niet wettelijk vastgelegd, maar bieden wel concrete handvatten voor een vertaling en uitwerking van het landelijk curriculum op alle niveaus van het funderend onderwijs. Deze zijn niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverijen, toetsontwikkelaars en andere onderwijsprofessionals. SLO zal deze leerlijnen in de komende jaren gaan ontwikkelen en over de voortgang communiceren. OCW

kan daarnaast aanvullende implementatiebevorderende initiatieven nemen. SLO heeft daarover advies uitgebracht aan OCW.

De implementatie van de geactualiseerde kerndoelen kunst en cultuur vraagt om professionalisering op dit gebied, zowel voor leraren als voor schoolleiders, teamleiders en andere leidinggevenden in het onderwijs. Dit werd in de fase van beproeven door de respondenten aangegeven. Om op school een volwaardig leergebied kunst en cultuur aan te kunnen bieden, is niet alleen kennis over het leergebied nodig maar ook een visie op de wijze van aanbieden. Een visie die breed gedragen wordt door lerarenteams en schoolbestuur: wat is het belang van onderwijs in kunst en cultuur, wat is het profiel van de school hierin? Het gaat bij deze professionalisering niet alleen om kunstzinnige technieken en vaardigheden die leraren soms nog moeten ontwikkelen, maar ook om ontwikkeling van de pedagogische en didactische aanpak bij de ontwikkeling van het artistiek creatief vermogen. Voor alle leraren moet er de mogelijkheid zijn voor individuele deskundigheidsbevordering, bijvoorbeeld op het gebied van betekenis geven aan kunst, of meerstemmigheid in kunst.

Pabo's en lerarenopleidingen kunnen ook een rol spelen in de professionalisering van leraren in dit leergebied. Ook netwerken van cultuur-coördinatoren en culturele instellingen kunnen scholen ondersteunen bij de implementatie van de nieuwe kerndoelen.

Referenties

- Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M., & Van Tartwijk, J. (2020). *Kaders voor de toekomst. Tussenadvies 1 Wetenschappelijke curriculumcommissie*. Curriculumcommissie.
- Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M., & Van Tartwijk, J. (2021a). *Doel en ruimte. Tussenadvies 2 Wetenschappelijke curriculumcommissie*. Curriculumcommissie.
- Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M., & Van Tartwijk, J. (2021a). *Bijlage 2 Tussenadvies 3 Rationale van het funderend onderwijs*. Curriculumcommissie.
- Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M., Van Tartwijk, J., & Boogaard, M. (2021b). *Kaders voor kansen. Naar een beoordelingskader kansengelijkheid voor het funderend onderwijs. Verdiepende studie Wetenschappelijke curriculumcommissie*. Curriculumcommissie.
- Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M., Van Tartwijk, J., & Boogaard, M. (2021c). *Samenhang in het curriculum. Verdiepende studie Wetenschappelijke curriculumcommissie*. Curriculumcommissie.
- Beeldkompas (z.d.). *Hoe visueel geletterd is jouw doelgroep*.
<https://www.beeldkompas.nl/kennisbank/hoe-visueel-geletterd-is-jouw-doelgroep>.
- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Boom Lemma.
- Biesta, G. (2017). *Door kunst onderwezen willen worden*. ARTEz Press.
- Biesta, G. (2018). *What if? Arts education beyond expression and creativity*. ARTEz Press.
- Bisschop Boele, E. (2019). Een wereld aan cultuur. Lezing 23 mei 2019 Groninger Onderwijsdag GROND: "buiten de vakken kleuren"
Cultuureducatie in verbinding met andere leerdomeinen.
- Brandt, A. (2021). Defining Creativity: A View from the arts. *Creativity Research Journal*, 33:2. 81-95.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10400419.2020.1855905>
- Chenoweth E. (2023). Vredelievend verzet. Welke rol spelen kunst en muziek in burgerlijk verzet. (p.66–71). BIS Publishers.
- Code Diversiteit & Inclusie. (2019). *Code Diversiteit & Inclusie*.
<https://codedi.nl/>
- Copini, E. (2023). *Het beroepsprofiel van de kunstvakdocent in VO en buitenschools*. KVDO.
- Costa, A. L., Kallick, B. (2008). *Learning Through reflection. Learning and leading with habits of mind: 16 essential characteristics for success*. Alexandria: VA ASCD publisher.

- Curriculum.nu. (2019). Leergebied Kunst & Cultuur: Voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Kunst & Cultuur. <https://curriculum.nu/>
- Csikszentmihalyi, M. (2011). *Creativiteit. Over Flow, schepping en ontdekking*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Dedicon. (2022). *Kunst toegankelijk voor blinden en slechtzienden*. <https://www.dedicon.nl/inclusie/kunst-toegankelijk-maken-voor-blinden-en-slechtzienden>
- DEN. (2022). *Digitaal bewustzijn maakt cultuursector futureproof*. <https://www.den.nl/kennis-en-inspiratie/digitaal-bewustzijn-maakt-cultuursector-futureproof>
- Dibbits, H. (2020). Emotienetwerken: erfgoed en burgerschapseducatie in de 21e eeuw. In: *Cultuur+Educatie*, 55, p.8-27. Utrecht: LKCA.
- Dieleman, C., Boidin, M., Heijdanus-de Boer, E., Van Gemert, J., Jacobs, B., Klarenbeek, D., de Lange, I., & Ubbels, T. (2017). *Visiedocument: Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama*. Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama (BDD).
- Felten, H. & Broekroelofs, R. (2020). Wat werkt volgens de wetenschap? Vermindering van discriminatie, vooroordelen en stereotypen. In: M&P , nr. 4, p.22-23.
- Fonds voor Cultuurparticipatie. (2024). *Cultuur Doet. Ons Beleid voor 2025 – 2028*. <https://cultuurparticipatie.nl/actueel/178/fonds-voor-cultuurparticipatie-presenteert-nieuw-beleidsplan-2025-2028>
- Geest, N., Nagtzaam, M., Nobel, S., Schouten, J. (2015). *Creatief vermogen en de diamant*. Utrecht: CVU.
- Gelijke kansen in de klas. (2022). *Cultureel en sociaal kapitaal*. <https://gelijkekansenindeklas.nl/hoofdstuk/cultureel-en-sociaal-kapitaal/>
- Grever, M., (2016). Erfgoedonderwijs en historisch besef: waarom is het nodig? In: *Een kleurrijke basis. Ontwikkelingen en trends in cultuuronderwijs*, p.56-60. LKCA.
- Grever, M. (2012). Dilemma's of common and plural history. Reflections on history education and heritage in a globalizing world. In M. Carretero, M. Asensio & M. Rodriguez-Moneo (Reds.), *History Education and the Construction of National Identities*, p75-91). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Grever, M., & van Boxtel, C. (2014). *Verlangen naar tastbaar verleden: Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Gielen, P., Elkhuisen, S., Van der Hoogen, Q., Lijster, T. & Otte, H. (2014). *De waarde van cultuur*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Groenendijk, T. (2012). *Observe and Explore. Empirical studies about learning in creative writing and the visual arts*. Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Haanstra, F., Dieleman, C., Van Hoek, E., Reus, L. & Schönau, D. (2022). *Wat werkt in kunstzinnige oriëntatie? Reviewstudie naar beïnvloedbare factoren*

- voor leerprestaties bij kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs.
Lectoraat Kunsteducatie: Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.
- Hagenaars, P. (2020). *Opdracht & Onmacht. Cultuuronderwijsbeleid van Den Uyl tot Rutte-III*. Proefschrift Erasmus Universiteit.
- Hagenaars, P., Hermanussen, M. & Van Hoorn, M. (2019). *Rapportage Enquête PO & VO – curriculum.nu. Leergebied Kunst & Cultuur*. Utrecht.
- Hall, S. (1997) *Representation. Cultural representations and signifying practices*. Sage. [the work of representation stuart hall.pdf \(wordpress.com\)](https://www.stuart-hall.com/wp-content/uploads/2019/03/the-work-of-representation-stuart-hall.pdf)
- Harland, J. (2008). Voorstellen voor een evenwichtiger kunsteducatie. In: *Cultuur+Educatie*, 23, 12-52. <https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/01/cultuur-plus-educatie-23.pdf>
- Heijnen, E., & Bremmer, M. (2019). ArtSciences als aanjager van curriculumvernieuwing. In: *Cultuur+Educatie*, 18, p.6-16. [https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/ce51_artssciences als aanjager van curriculumvernieuwing.pdf](https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/ce51_artssciences_als_aanjager_van_curriculumvernieuwing.pdf)
- Hetland, L., Winner, E., Veenema, S., & Sheridan, K. M. (2013). *Studio thinking. The real benefits of visual arts education*. The Teacher College Press.
- Hermanussen, M. (2022). *VONKC verruimt de blik van westerse naar mondiale kunst*. Kunstzone. <https://kunstzone.nl/vonkc-verruimt-de-blik-van-westerse-naar-mondiale-kunst/>
- Huizinga, J. (1940). *Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*.
- Hoogeveen, K. & Waaijer, C. (2023). *Beroepsprofiel Cultuurprofessional. Kunstvakdocent Primair Onderwijs en Kinderopvang*. LKCA en Sardes. <https://www.lkca.nl/publicatie/nieuw-beroepsprofiel-van-de-kunstvakdocent-in-het-primair-onderwijs-en-de-kinderopvang/#:~:text=Dit%20nieuwe%20beroepsprofiel%20geeft%20aan,docenten%20kunnen%20zich%20eraan%20spiegelen>.
- Inspectie van het Onderwijs (2024). *De staat van het onderwijs 2024*. <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2024/04/17/rapport-de-staat-van-het-onderwijs-2024>
- Kampman, L., Dribergen, M., & Van der Laan, A. (2022). *Startnotitie kerndoelen burgerschap*. SLO.
- Kastelein, S., Van der Laan, A., & Verbruggen, I. (2021). *Trendanalyse (v)so*. SLO. <https://www.slo.nl/@19272/trendanalyse-vso/>
- Klein Tank, M., & Spronk, J. (2022). *Startnotitie kerndoelen digitale geletterdheid*. SLO.
- Kuijpers, M. (2003). *Loopbaanontwikkeling. Onderzoek naar 'competenties'*. Twente University Press.
- Kuijpers, M. A. C. T., & Scheerens, J. (2006). Career Competencies for the Modern Career. *Journal of Career Development*, 32(4), 303–319. <https://doi.org/10.1177/0894845305283006>
- Kupers, E. & Van Geert, P. (2017). Wat weten we over creativiteit van kinderen op de basisschool. In: *Cultuur en Educatie*, 47, p.42-61 LKCA.

- Martens, R. (2021). *We moeten spelen*. Lannoo Campus. Mediawijsheid.nl.
(z.d.). *Mediawijs met beeld*. <https://www.mediawijsheid.nl/mediawijs-met-beeld/>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Kerndoelen primair onderwijs*.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Kerndoelen onderbouw voortgezet onderwijs*.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2021). *Rationale van het funderend onderwijs. Bijlage 2, Nadere adviesaanvraag tussenadvies 3*.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2021/07/12/nadere-adviesaanvraag-tussenadvies-3---rationale-van-het-funderend-onderwijs>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2022a). *Ontwikkeling kerndoelen Nederlands, rekenen/wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Opdracht aan SLO*.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2022b). Meerjarenbrief 2023 – 2025. De kracht van creativiteit. Cultuur midden in de samenleving.
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-1058996.pdf>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2022, 21 november). *Kamerbrief voortgangsrapportage Masterplan basisvaardigheden funderend onderwijs*.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/11/21/kamerbrief-voortgangsrapportage-masterplan-basisvaardigheden-funderend-onderwijs>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2023). *Ontwikkeling kerndoelen mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Opdracht aan SLO*.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2023). [[werkopdracht](#)]
- Monsma, D. (2017). *Fluisterzacht en haarzuiver, de betekenis van kunstonderwijs voor kinderen met speciale onderwijsbehoeften*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Notten, N. (2020). *Gelijke kansen door onderwijs en cultuurparticipatie/-educatie: kennissynthese*. LKCA. <https://www.lkca.nl/publicatie/gelijke-kansen-door-onderwijs-en-cultuurparticipatie-educatie/>
- Pfeijffer, I.L. (2023). *Over de aard en het nut van creativiteit*. Huizinga-lezing 2023. Uitgeverij EW.
- Ploeg, R. (2024). *Kunst in Onderwijs. Kenniscentrum Professionaliseren door Onderwijspedagogisch Praktijkonderzoek*, Hogeschool Leiden.
<https://www.hsleiden.nl/profiel/reyer-ploeg>
- Prenger, J., Pleumeekers, J., Van Zanten, M., Schmidt, V., Teunis, B., Brand, M & Bron, J. (2023). *Conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde. SLO*. <https://www.slo.nl/@22863/conceptkerndoelen-nederlands-rekenen/>
- Raad voor Cultuur (2014). *Meedoen is de kunst. Advies over actieve cultuurparticipatie*. Den Haag.

- https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2014/03/06/advie_s-meedoen-is-de-kunst
- Rass, A. (2020). Leerplan voor kunstvakken: 'Waar gaat het eigenlijk over?', In: *Cultuur+Educatie*, 56, P.108-119. LKCA.
- Ros, B. (2021, 3 december). *De kracht van cultuuronderwijs als vliegwiel benutten voor diversiteit en inclusie*. LKCA.
<https://www.lkca.nl/artikel/diversiteit-en-inclusie-in-cultuuronderwijs/>
- Ros, B. (2023, 9 maart). *Peggy Brandon over inclusief cultuuronderwijs en slavernijverleden*. LKCA. <https://www.lkca.nl/artikel/peggy-brandon-over-inclusief-cultuuronderwijs-en-slavernijverleden/>
<https://www.slo.nl/vakkenstructuur-kunstvakken/>
- Soeterik, I. M., Edzes H., & Boogaard, M. (2019). *Theoretisch Kader Diversiteit*. Werkplaats Onderwijsonderzoek Amsterdam.
- SLO (z.d.). Basisvaardigheden. SLO.
<https://www.slo.nl/thema/meer/basisvaardigheden/>
- SLO (2024). Kerndoelenboekje burgerschap en digitale geletterdheid.
[Conceptkerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid opgeleverd | Actualisatie kerndoelen burgerschap | SLO](#)
- SLO (2022). *Verdeling van ontwerpruimte voor ontwikkeling van kerndoelen*.
<https://www.slo.nl/@21495/kader-ontwerpruimte-kerndoelen/>
- SLO (2024). *Advies implementatie kerndoelen*.
<https://www.slo.nl/@23909/advies-implementatie-kerndoelen/>
- Sol, Y. & Visser, A. (2023). *Vaardigheden in het landelijke curriculum*. SLO.
<https://www.slo.nl/@22223/vaardigheden-landelijke-curriculum/>
- Stubbé, H. E., Jeten, A. M., Paradies, G. L. & Veldhuis, G. J. (2015). *Creatief Vermogen – de ontwikkeling van een meetinstrument voor leerlingen op school*. Den Haag: OCW.
- Termorshuizen, T., Luyten, E., Lommertzen, J., & Notten, N. (2023). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023*. ResearchNed
- Unesco. (2024). *Unesco Framework of Culture and Arts Education*.
[WCCAE UNESCO Framework EN CLT-EDWCCAE20241.pdf](#)
- Van de Kamp, M. T. (2017). *Reimagine, redesign and transform. Enhancing generation and exploration in creative problem finding processes in visual arts education*. Academisch proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Van de Kamp, M. T., Admiraal, W & Rijlaarsdam, G. (2017). Bevorderen van originaliteit: over de effecten van strategie-instructie. In: *Cultuur+Educatie*, 47, p.94-129. LKCA. <https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/01/cultuur-plus-educatie-47.pdf>
- Van Heusden, B. (2010). *Cultuur in de Spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen en SLO.
- Van Heusden, B., Rass, A., Tans, J. (2016). *Cultuur2, basis voor cultuuronderwijs*. Assen: van Gorcum
- Van Heusden, B. (2020). Het leven verbeeld: kunst, cultuur en cognitie. In *Cultuur+Educatie*, 56, p.6-21. LKCA.

- Van Lanschot Hubrecht, V., & Warmer, M. (2023). *Startnotitie kerndoelen leergebied kunst en cultuur*. SLO.
<https://www.actualisatiekerndoelen.nl/kunstcultuur/downloads>
- VLS (2017). *Visie op muziekonderwijs in het primair en voortgezet onderwijs*.
<https://oud.vls-muziekdocenten.nl/visie-vls-op-muziekonderwijs-in-het-primair-en-voortgezet-onderwijs/>
- VNK-e (2018). *Visie op curriculumontwikkeling van het leergebied kunst en cultuur door het VNK-e*. [https://www.kunsthistorici.nl/uploads/files/VNK-e - Visiedocument van de VNKe dd 28 2 2018.pdf](https://www.kunsthistorici.nl/uploads/files/VNK-e_-_Visiedocument_van_de_VNKe_dd_28_2_2018.pdf)
- VONKC (2017). *Visiedocument VONKC voor beeldende kunst en vormgeving (BK&V)*. <https://vonkc.nl/curriculum>
- VONKC (2017). *Visiedocument VONKC voor dans*. <https://vonkc.nl/curriculum>
- VONKC (2017). *Gedeelde visie van de kunstvakverenigingen BDD, VONKC en VLS over de essentie en de toekomst van het Leergebied Kunst en Cultuur in het primair en voortgezet onderwijs*. <https://vonkc.nl/curriculum>
- 10 voor de leraar (2022). *Kennisbases en profilering lerarenopleiding basisonderwijs*.
<https://static1.squarespace.com/static/5dc2e7cc44f1f444f0b2fbc2/t/67054df6dc4a3a12abaec48c/1728400893106/kennisbasis-pabo.pdf>
- Warmer, M. & Groenendijk, T. (2022). *Kunstzinnige oriëntatie in het basisonderwijs. Domeinbeschrijving ten behoeve van peilingsonderzoek*. SLO. <https://www.slo.nl/@21402/kunstzinnige-orientatie-basisonderwijs/>
- Werkgroep Vakkenstructuur kunstvakken. (2023). *Adviesrapport Werkgroep Vakkenstructuur Kunstvakken (WSK)*. SLO.
<https://www.slo.nl/vakkenstructuur-kunstvakken/>
- Werkplaats Onderwijsonderzoek Amsterdam, WOA (z.d.) *WOA canon diversiteit*.
<https://www.platformsameneronderzoeken.nl/wp-content/uploads/2019/12/WOA-canon-diversiteit.pdf>
- Wervers, E., Marinelli, C., Huijbers, M., Schouwenaar, R., Stellingwerf, N., Vermeulen, A., & Witte, A. (2020). *Technologie loves kunst: over de verbinding van kunst en technologie in onderwijs en vrije tijd*. LKCA.
[https://www.ahk.nl/media/ahk/docs/lectoraat/publicatie Technologie loves kunst DEF.pdf](https://www.ahk.nl/media/ahk/docs/lectoraat/publicatie_Technologie_loves_kunst_DEF.pdf)
- Yenawine, P. (2021). *Visual thinking strategies. Met kunst het leren op school verdiepen*. Uitgeverij SWP.

Buitenlandse curricula

- Australië [The Arts \(Version 8.4\) | The Australian Curriculum \(Version 8.4\)](#)
- British Columbia [Arts Education | Building Student Success - B.C. Curriculum \(gov.bc.ca\)](#)
- Finland, [National core curriculum for primary and lower secondary \(basic\) education | Finnish National Agency for Education \(oph.fi\)](#)
- IB Curriculum [MYP curriculum - International Baccalaureate® \(ibo.org\)](#)
- Ierland, [Visual Art | Curriculum Online](#)
- Schotland, www.curriculumforexcellencescotland.gov.uk

VS, NCAS, [Home | National Art Standard \(nationalartsstandards.org\)](https://nationalartsstandards.org)
Vlaanderen, [Onderwijsdoelen](#)

Bijlagen

Bijlage 1. Samenstelling kerndoelenteam

Het kerndoelenteam bestaat uit een procesregisseur, leraren, vakexperts en curriculumexperts.

Procesregisseur

De procesregisseur begeleidt het kerndoelenteam en het proces om te komen tot conceptkerndoelen. Het is belangrijk dat verschillende belangen en perspectieven worden gehoord en worden meegenomen in deze actualisatie.

Procesregisseur

Ike Overdiep

Leraren po en vo

De leraren zijn afkomstig uit het po en de onderbouw vo. Zij zijn essentiële deelnemers van het kerndoelenteam, omdat ze dagelijks werken in de onderwijspraktijk.

Leraren po

Truus Weesjes

Marius Diepenhorst

Chantal Brunt

Marthe Brinkel

Leanne Kroes

Leraren vo

Suzanne van Dieren

Mirelle Kloosterman

Natascha Janssen

Karin Melgers

Jorrit Oele

Aranka Kuiper

Maedy de Miranda-Tol

Vakexperts po en vo

Vakexperts po en onderbouw vo zijn betrokken vanwege hun kennis over het leergebied. Zij zijn lerarenopleider, vakdidacticus of wetenschapper en brengen kennis mee over de uitvoering van het leergebied in de praktijk en over (praktijkgericht) onderzoek.

Vakexperts po

Peter Tol

Charissa Koek

Daphne Tranquille-Le Grand

Vakexperts vo

Leontine Broekhuizen

Curriculumexperts po en vo

De curriculumexperts hebben curriculaire en vakinhoudelijke expertise en zijn verantwoordelijk voor het schrijven van de conceptkerndoelen.

Curriculumexpert po
Moniek Warmer

Curriculumexpert vo
Viola van Lanschot Hubrecht

Bijlage 2. Samenstelling advieskring

Stichting Beatwise	Simon Mamahit
Interprovinciaal overleg Erfgoed	Dorien Wijstma
KVDO	Emiel Copini
LKCA	Ronald Kox (voorzitter)
Meer Kunst en Cultuur in School en Omgeving	Maike Kroese
Vereniging CultuurProfielScholen po/vo	Astrid Rass
VLS	Allerd van den Bremen
VNK-e	Niels Nannes
VONKC	Anne Bos (secretaris)

Bijlage 3. Geraadpleegde experts

In de ontwikkelfase zijn de volgende experts geraadpleegd:

Vrijdag 10 november 2023 – subjectivatie in kunst en cultuur. Janeke Wienk is hoofd van de Minor Liberal Arts bij ArtEZ en kwartiermaker van de international Master Artist Educator (iMAE) van Artez. Dit is een sociaal geëngageerde masteropleiding met een focus op kunstonderzoek en Issues-Based Art Education. Daarnaast is Janeke bezig met een promotieonderzoek onder begeleiding van Gert Biesta.

Donderdag 1 februari 2024 – Over-Leven met Verlangen. Over het vinden van een rechtvaardige balans tussen verlangen en de realiteit. Anthony Heidweiller verbindt opera met de geluiden en thema's van deze tijd. Thema's in zijn werk zijn migratie, (on)gelijkheid en het behoud van de aarde. Anthony Heidweiller is adjunct-directeur van de Academie voor Theater en Dans van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. Hij heeft een grote staat van dienst binnen de nationale en internationale beroepspraktijk. Als artistiek directeur van het Yo Opera Festival richtte hij zich decennialang op de samenwerking met nieuwe doelgroepen. Als artistiek directeur van Vocal Statements ontwikkelde Heidweiller educatie- en participatieprojecten om een brug te slaan tussen de podiumkunsten en de multiculturele samenleving.

Vrijdag 12 april – spel in onderwijs. Rob Martens neemt het team mee in de geschiedenis van de zelfdeterminatietheorie. Vanuit deze theorie komt de term intrinsieke motivatie. Door intrinsiek gemotiveerd te zijn, kom je tot meer oplossingen en ben je creatiever. De mens wil van nature leren. Leren gaat volgens principes van spel (Huizinga). Iedere vorm van kunst behoort tot spel.

Martens formuleert de regels van het spel:

1. Er is ruimte: de essentie is dat je eruit kunt stappen en je het gevoel hebt dat je niet gedwongen wordt;
2. Ruimte binnen kaders: wel een aanbod bieden maar daarbinnen keuzes kunnen maken;
3. Spel moet aansluiten bij wat je mogelijkheden zijn maar ook een stap hoger bieden: er moet een uitdaging in zitten.

De doelen van spel zijn dat wat je doet betekenis geeft, dat je (sociaal) vaardiger wordt en dat je niet hoeft na te denken over waar je mee bezig bent.

4. Geraadpleegde lector en hoogleraren

Dr. Emiel Heijnen

Prof. dr. Barend van Heusden

Prof. dr. Edwin Meerkerk

Geraadpleegde lerarenopleiders pabo

Nita Halman: Hogeschool Utrecht (dans)

Elske Denekamp (BV_LH)

Lieke IJzerman: Fontys Hogeschool (beeldende vorming)

Belén Kerkhoven: Marnix Academie (muziek)

Mathieu Vulto: Codarts (muziek)

Hanneke van Laanen: Hogeschool KPZ (dans/drama)

Chantal Oomen Hogeschool Rotterdam (dans/drama)

Daarnaast voerden kerndoelteamleden in de ontwikkelfase op individuele basis gesprekken met verschillende vakexperts en collega's. Deze gesprekken hadden een informeel karakter en dienden om ideeën en denkrichtingen van het kerndoelenteam te toetsen.

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)